

Ս Ե Ի Օ Ր Ե Ր

Գեղեցիկ էր Մարօն, որպէս կուսական լեռան կրթ-
քին հարաւային երկնքի տակ բացուած բուրալից շու-
շան: Բնութիւնը ոչինչ չէր խնայել իր այդ չքնադատեղ-
ծագործութիւնը հրաշակերտելու համար. ասես նա կա-
մեցել էր սրանով ցոյց տալ, թէ փոթորիկներին և կայ-
ծակներին հրամայող իր զօրութիւնը երբեմն սրբան
քնքոյշ, ինչպիսի նուրբ գործեր հրաշակերտել գիտէ:

Շատ գեղեցիկ էր Մարօն: Նրա սև մազերի հա-
րուստ խոպոպները տասնեակ համաչափ հիւսերով բար-
ձր պարանոցի վրայից շքեղապէս իջնում էին դէպի
թիկունքը և ամեն անգամ շարժում գործելիս, ասես
թեթև հովից ալեծածան ծփում էին և իրանց ծայրերի
չքեղ փնջերով մեղմիկ ծեծում էին նրա բարակ մէջքը:
Գոյնզգոյն խառն թելերը միացնում էին իրար հետ այդ
հիւսերը, իսկ նրանց վրայ շարուած արծաթեայ դրամ-
ները նրա ամեն մի քայլը փոխելիս անուշ զրնգոց էին
բարձրացնում: Նրա կոշոր դէմքը կարծես լուսին լինէր,
նուրբ, կամարաձև յօնքերի տակ վառւում էին մեծ սև
աչքերը, անհուն՝ որպէս երկինքը և յստակ՝ որպէս ջինջ
եթերը: Դիւթիչ էր այդ աչքերի արտայայտութիւնը,
կուսական սրտի անմեղութիւնը, խառնուած այն ջեր-
մութեան հետ, որ յատուկ է նոր արբուներին հասած
կայտառ, կենսալից աղջիկներին, ցոլանում էր նրա հայ-
եացքի մէջ ամեն անգամ, երբ նա իր երկար թերթե-
րունքների միջից նայում էր մէկին: Բայց երբ դէմքի

վրայ խաղում էր կախարդական ժպիտը, երբ նա բաց էր անում իր վարդ շրթունքները, այն ժամանակ Մարօն աննման էր դառնում: Երկու կարմիր այտերի վրայ միաժամանակ ձևանում էին երկու այնպիսի հրաշալի փոսիկներ, որ ամեն մի երիտասարդ յանձն կ'առնէր կեանքը տալ այդ չնաշխարհիկ պատկերի տէրը լինելու համար: Բայց շատ քիչ երիտասարդներ կարող էին պարծենալ, թէ իրանց յաջողուել է թէկուզ դադառա-գողի տեսնել նրա ժպիտը, սքանչանալ այտերի գեղարուեստական փոսիկներով:

Մարօն զգոյշ էր, որպէս իր հայրենի լեռների այծեամբ. նա քիչ էր երևում տղամարդկանց աչքերին, երևալիս էլ գլուխը միշտ կախ էր, աչքերը խոնարհած, ասես թէ ամաչում էր իր գեղեցկութիւնից:

Նա իր հօր, Սհօի՝ մի հատիկ գաւակն էր, նրա քրնքոյ սիրոյ առարկան, նրա պաշտած էակը, նրա կուռքն էր: Վաղուց... տասն և չորս տարի առաջ, երբ բախտը խեթ նայեց նրան և մի քանի ամսուայ մէջ նա կորցրեց իր մի հատիկ արու գաւակը և ապա իր ամուսնուն, Մարօն մնաց մօրից որբ, մենակ: Նոյնքան, գուցէ և աւելի որբ զգաց իրան Սհօն, ուստի իր բոլոր սէրը նուիրեց մի հատիկ աղջկան. նրա հետ կապուեց, նրա վրայ թափեց սիրող ծնողի բոլոր խնամքը, բոլոր գուրգուրանքները:

Արդարեւ, վաղամեռիկ և սիրելի ամուսնու և ծաղկախիթիթ որդու կորուստը Սհօին շատ մեծ վիշտ պատճառեց, նա շատ սգաց, մազերը վաղաժամ ճերմակեցին, բայց Մարօն կամաց-կամաց մեծանալով փարատեց իր հօր ծանր վիշտն ու թախիծը: Սհօն կարօտ էր մի սիրող սրտի, որ սպեղանի դնէր նրա հոգու վէրքերի վրայ, որ իր սիրով լցնէր նրա աննպատակ դարձած կեանքի ամայութիւնը և այն գտաւ իր նազելի Մարօի մէջ: Աղջիկը հօր անբաժան ընկերը դարձաւ, հայրը սովորեց Մարօին շարունակ իր մօտ ունենալ, նրա տեսքը, ձայնը, շարժուածքը Սհօին անվերջ մխիթարու-

Թիւն էր պատճառում: Նրա ներկայութեամբ Սհօն իր շուրջն զգում էր և՛ կեանք, և՛ խնդութիւն, ահա թէ ինչու իր աղջկայ մի քանի ժամուայ բացակայութիւնն անգամ դժուարութեամբ էր տանում:

Տասն և վեց գարուն էր բոլորել Մարօի գլխով, բայց նա տակաւին ուրիշ սէր չը գիտէր, բացի անմեղ որդիական սիրուց, որ նա տածում էր դէպի իր հայրը: Նա չէր յիշում ոչ ձորը և ոչ եղբօրը, նա գիտէր միայն որ հայր ունի, խնամօտ, սիրող հայր, որ նրան ձեռններէ վրայ է մեծացրել, գիշերները թևի վրայ պառկեցրել, քաղցր օրօրներով, տխուր մեղեդիներով քնացրել, արթուն ժամանակ գուրգուրելով փայփայել է. և Մարօն իր բոլոր սէրը իր ծնողին նուիրեց: Սակայն հարազատներ ունենալու քաղցրութիւնը դեռ մանկութիւնից նա զգում էր ընազգով, մանաւանդ երբ տեսնում էր որ ընկերուհիները մայր, քոյր, եղբայր ունենաւ Աւելի ևս խորն էր զգում նա իր միայնութիւնը, երբ դեռ փոքր հասակում ընկերուհիների հետ տարածայնութիւն ունենալիս, հակառակորդները նրան սպառնում էին իրանց եղբայրների անունից: Այդպիսի դէպքերում Մարօն կորցնում էր իրան, պատասխան չէր գտնում: ամաչում էր հօր անունից սպառնալ, ախր նա մեծ էր, անյարմար էր: Ճարը կտրուած՝ նա կրճոտում էր շրթթունքները և դառն-դառն արտասւում: Օ՛, ինչպէս կ'ուզենար նա այդ ժամերին եղբայր ունենալ:

Եղբայրը չը կար, միայն էին, հայր և որդին, բայց կարողացան մի ամբողջ աշխարհ ստեղծել ծնողական և որդիական սիրով և այդ աշխարհում ապրում էին նրանք փոխադարձաբար մխիթարելով իրար: Գոհ էր Սհօն, գոհ էր և Մարօն: Տասն և վեց երկար տարիներն անցան այս կերպով:

Վերջին ժամանակներում միայն Մարօն անհանգըստութեամբ և երկիւղով նկատեց թէ ինչպէս հայրը նորից կամաց-կամաց անձնատուր է լինում ինչ-որ անծանօթ վշտի: Սհօն ժամերով և օրերով լուռ մտածում էր,

կարծես նա աշխատում էր լուծել մի ծանրակշիռ խնդիր, որ նրա համար կենսական նշանակութիւն ունէր: Եւ այս մտահոգութիւնը կրկնւում էր ամեն անգամ, երբ նա երկար և ուշադիր նայում էր աղջկան:

Ի՞նչ էր տանջում Սհօին, արդեօք աղջկայ պատկերը վերակենդանացնում էր ամուսնու յիշողութիւնները, վաղամեռիկ զաւակին էր մտաբերում, թէ մի ուրիշ աւելի ծանր պատճառ ունէր այդ խռովութիւնը, այդ ծածուկ վիշտը, որ ցեցի պէս կրծում էր նրա սիրտը: Այդ չը գիտէր Մարօն, բայց գաղտնի խռովութիւնը հօր դէմքին կարդալով, աղջիկը խորապէս վշտանում էր: Վաղուց էր, որ նա հօրն այսպէս տխուր չէր տեսել, վաղուց էր, որ հայրը միշտ ժպտադէմ, ուրախ էր, այս պատճառով աղջիկն այժմ՝ և՛ զարմանում էր, և՛ ցաւում էր: Նա ուզում էր, որ իր հայրը բախտաւոր լինի, ինչպէս ինքն է, որ նա էլ ցաւ ու տրտմութիւն չունենայ: Այս ցանկութիւնը նրան դէպի իր հայրը տածած քնքոյշ սիրոյ արգասիք էր: Ահա թէ ինչու սիրելի հօր դէմքին տխրութեան քող նկատելով՝ նա ամեն անգամ նայում էր նրան իր արցունքոտ արտեանունքների միջից և վզովն ընկնելով հարցնում էր.

— Հայրիկ, դարձեալ տխուր ես, էլի՞ մայրիկին և եղբօրս յիշեցիր, մինչև երբ «դարդ» անես, մի՞թէ բաւական չէ:

— Զէ, զաւակս, չէ, պատասխանում էր շփոթուած հայրը յանցանքի մէջ բռնուած մարդու պէս. ողորմի՛ իրանց, Աստուծոյ կամքն էր, դու ողջ լինիս ինձ համար, բաւական է, ես տխուր չեմ, քեզ այդպէս թւում է միայն:

Այս խօսակցութեան վերջում հայրը սովորաբար փոխում էր իր դէմքի արտայայտութիւնը, աշխատում էր ուրախ ձևանալ և նոյն իսկ ժպտում էր Մարօի երեսին:

Եւ իրօք մեռած սիրելիների տխուր յիշատակը չէր, որ դալիս էր մռայլելու նրա ծեր ճակատը: Շատ

տարիներ առաջ նա իր վիշտն Աստծուն յանձնեց, ուխտեց իր Մարօին խորթ մօր ձեռք չը ձգել և իր բոլոր սէրը նրան նուիրեց։ Նոյն իսկ իր ծանր կորուստից յետոյ, երբ սրտի վէրքը դեռ թարմ էր, Սէօն միշտ Մարօից ծածուկ էր անձնատուր լինում վշտի, գիշերները, խաւարի մէջ էր արտասուում, որպէս զի այդ որբ մնացած ծաղկի վրայ ոչ մի սառնաշունչ հով չը փչի, ոչ մի անախորժ զգացմունք չը խռովի նրա քնքոյշ սիրտը։ Եւ Սէօն հասաւ իր նպատակին, Մարօն մեծացաւ, որպէս անհոգ թիթեռնիկ։ Եւ այժմ, երբ Սէօն պէտք է խաղառ մոռացած լինի այն դառն օրերի յիշատակը, երբ Մարօն մեծացել, հասած աղջիկ է դարձել անզուգական գեղեցկութեամբ, նման իր մօրն ինչպէս մի ձու միջից կէս արած, այժմ երբ նա իր գիտակցական սիրով երախտագիտաբար վարձատրում է հօրը նրա կրած բոլոր դառնութիւնների փոխարէն, այժմ Սէօն փոխանակ ուրախ լինելու, յաճախակի անձնատուր է լինում խորագոյն վշտի։ Ինչո՞ւ։ Որովհետեւ Մարօն շատ սիրուն է, անչափ գեղեցիկ, նա բախտաւոր լինել չի կարող, մտածում և զգում է հայրը։

— Էս «վէրան» երկրի մէջ խօրօտին բախտ չը կայ, չարը ոտից կապած է, մոմուում էր նա յաճախ միայնութեան ըոպէներում։ Ահա թէ ինչն էր նրա ծածուկ վշտի, նրա յարատեւ մտահոգութեան պատճառը։

Սե օրերի, սե աշխարհի ծնունդ էր Մարօն։ Այդ այն աշխարհն է, որ ձգւում է Վ... ծովակի ավերում և մի շարք գեղանկար լեռների դրախտանման ստորոտներում։ Այստեղ լոյս ու արեւ տեսաւ, այստեղ աճեց ու զարգացաւ Մարօն մանկական անհոգութեամբ ու անգիտութեամբ։ Նոր սիրով թեւաւորուած, նա խաղում էր ժամանակի հետ, առանց զգալ կարողանալու, թէ ի՞նչ տարօրինակ աշխարհում է ծնուած ինքը։

Եւ յերաւի դա մի զարմանալի աշխարհ էր։ Այնտեղ բնութեան ներդաշնակութիւնը խախտուած էր մարդկանց ձեռքով։ Աղաւաղուած, վայրենաբար այլանդա-

կուած էր այն բոլորը, ինչ որ բնութեան մէջ վեհ է ու վսեմ, ինչ որ ոգի է ներշնչում, խորհուրդ տալիս կեանքին, բնութեանը, տիեզերքին: Կապուտակ, անհուն երկինքը միշտ ժպտուն, միշտ գեղածիծաղ էր այնտեղ, բայց մարդկային գազանութիւնը նրան բանտի հսկայական կամար էր դարձրել. այնտեղ օդը մեղմ էր, որպէս քնած մանկան շունչ և ջինջ՝ որպէս կուսական խոհեր, բայց արիւնածարաւ մարդը այդ հրաշալի մթնոլորտը լցրել էր արեան գոլորշիներով, — ծանր էր շնչել: Լեռ ու դաշտ պծնուած էին գեղահրաշ ծաղիկներով, կանաչաւէտ հիւթալի սէզերով, հազարաւոր աղբիւրները գլխաւով վայր էին գլորում՝ լեռներից իրանց բերեղեայ շիթերի ցնցուղները, բայց ծաղիկներն ու խոտերը ջրից աւելի արիւն էին ծծում, արիւնով սնւում, աղբիւրները շատ անգամ կարմիր, բոսորային վտակներ էին կազմում: Ամեն առաւօտ հսկայ լեռների թիկունքից բարձրանում էր արեւ և ոսկեզօծում սպիտակափառ բարձրութիւնների կատարները. ամեն երեկոյ՝ վերջալուսին արեմուտքում գոյների մի սքանչելի մրցութիւն էր կատարւում, երկնակամարի այդ մասը վառւում էր՝ ասեռ հսկայական հրդեհով բռնուած. գիշերները լուսինն էր սահում՝ բլրաւոր աստղերի միջից և իր արծաթեայ շիթերով ողողում լեռ ու դաշտ: Բայց բնութեան այս հրաշալիքներով մարդիկ այդ երկրում յափշտակուել չը գիտէին, վսեմ՝ երազներ չը կային այնտեղ, բնութեան իսկական լեզուն անհասկանալի էր, երկնակամարի կարմրութիւնն արիւնից էր խօսում, երեկոն՝ խաւարի կարապետը, սաբսափ էր պատմում, ջրերի կարկաչիւնը՝ հեծեծանք, գիշերային խոր լռութիւնը՝ մահ:

Այսպէս էր այն աշխարհը — և՛ գեղեցիկ, և՛ զարհուրելի միաժամանակ:

Այն բոլորը՝ ինչ որ գեղեցիկ էր ու բարի, հալածւում էր այդ սարսափելի աշխարհում: Չարը և միմիայն չարն էր թևատարած գեւի պէս իշխում այդ

երկրի վրայ և նրա սև թևերի սոսկալի հովանու տակ գեղեցիկը, բարին խեղդւում, հեծում էին ինչպէս երկաթեայ օղակի մէջ:

Յանցանք էր գեղեցիկ սեփականութիւն ունենալ, այդպիսի սեփականատէրը իր ունեցածի հետ յաճախ զրկւում էր նաև իր կեանքից: Գեղեցիկ արտը բարբաւորանների ձիերի կոխան էր լինում, բուրմունքով լի, չքնաղ ծաղիկները մի ժամ էին միայն ապրում: Դրախտանման պարտէզները մի քանի ժամում ամառի անապատ էին դառնում: Ոտքեր կային, որոնց կոխած տեղն այլ ևս ոչինչ չէր բուսնում: Սրբնթաց նոյնքն ու հաստավիղ եղն ու գոմշուկը խլւում էին և տէրերն առանց բողոքի, իրանց անասունների համբերութեամբ խողովողւում էին: Հարուստ և երջանիկ մարդը մի օրում մուրացիկ էր դառնում:

Եւ ահա թէ ինչո՞ւ ամենքն աշխատում էին թագցնել, հարստահարիչների աչքից հեռացնել այն բոլորը, ինչ որ գեղեցիկ էր, ինչ որ ախորժակ կամ կիրք կարող էր զարթեցնել: Գեղեցիկ ձիերը շուտով վաճառւում, անյայտանում էին, անասունները մորթւում, պարարտ դաշտերը մնում էին առանց ցանելու, ոսկեայ և արծաթեայ զարդերը ծածկւում էին երկրի տակ: Հարուստը շրջում էր ինչպէս մուրացիկ, ազատութեան սիրահարը՝ ստրուկ էր ձեւանում, բարի մարդը՝ չարագործութեան ջատագով, առաքինին՝ ծածկւում էր իր հոգու խորքերում թանձր միւլերի տակ այն աստուածային կայծը, որ մեծագործութեան հուրն է բորբոքում ընտրեալների սրտերում և բարւոյ յաղթանակի վսեմ նշանով դրոշմում ոսկեդարերի փայլուն ճակատները:

Մարգիկ այս բոլորը թագցնում էին, այս բոլորի համար ճար ունէին, մի բան կար միայն, որ անկարելի էր թագցնել, որից հեշտ չէր զրկուել և որ այս պատճառով ամենավտանգաւոր սեփականութիւնն էր համարւում այն գոթիային աշխարհում—դա կանացի գեղեցկութիւնն էր: Գեղեցիկ աղջիկներն ու իրանց ծնող-

Թեան ճանապարհից ես երբէք չեմ դուրս եկել, քո իւրաքանչիւր խօսքը սուրբ է ինձ համար, միայն թէ ես առաքինութիւնը մինչև այսօր այլ կերպ եմ հասակացել, բնութեան գրքում ուրիշ մտքեր եմ կարգացել: Հայր, էլ դժուար է ինձ այսքան տարուց յետոյ հակառակը սովորել: Որ ուրիշի ունեցածը, սեփականութիւնը մենք չը պիտի յիշատակենք, որ թշուառութիւնը զուր չը պիտի թակի մեր դուռը, այս առաքինութիւն է: Բայց երբ անօրէն մարդիկ գալիս են մեր արդար վաստակի արդիւնքը մեզանից խլելու, մեր օջախն անարգելու, և մենք նայում ենք անտարբեր, ես այս առաքինութիւն չեմ համարում:

— Ուրեմն կուին ու արիւնհանգողութիւնն է առաքինութիւն:

— Մինչև այսօր, երբ մենք միայն բարիք ենք արել, մենք առաքինի ենք եղել, բայց եթէ այսօր մենք թոյլ տանք որ չարերն անպատիժ տանեն մեր հօտերը, մեր առաքինութիւնը կիսատ, անկատար կը լինի:

— Այդ առաքինութիւնն ինձ հարկաւոր չէ:

— Դժբախտ է այն որդին, որ ստիպուած է իր հօր կամքին հակառակ ընթանալ, բայց թող երկինքը դատէ:

— Երկինքը միշտ խօսել է հայրերի բերանով. վայ նրանց, որ չեն լսի ծեր չրթունքներից լսուող խորհրդին: Եթէ քո առաքինութիւնն այդքան տարբեր է քո հօր և քո ընտանիքի, քո պապերի առաքինութիւնից, այս արդարութեան յարկի տակ դու այլ ևս տեղ չունես: Լաւ է քեզ չունենամ, քան թէ այս բոլորին: Քնն այդ նոր առաքինութեան դասերը բարոյղի ուրիշներին, իսկ ես իմ վիշտը կը յանձնեմ Մեծ Ոգուն:

Լաց ու կոծը բարձրացաւ տանը, առաջին անգամն էր որ այս յարկի տակ այսչափ ծանր խօսքեր էին լսուում, առաջին անգամն էր որ այս ընտանիքի մի անգամը ըմբոստանում էր իր նահապետի դէմ:

Եւ որդին գնաց, տանելով իր հետ իր կինն ու զաւակը:

III

Օրեր և ամիսներ անցան: Եւ ամեն մի օր բերում էր իր հետ նոր և աւելի ծանր փորձութիւններ: Ծեր նահապետի խաչներն առաջուայ պէս դաշտ էին գնում որդիների հսկողութեամբ, բայց իւրաքանչիւր երեկոյ նուազած էին վերադառնում: Արտերը ցանուում, խնամուում էին, բայց մեծամասնութիւնը հունձի չը հասած ձիերի ոտների տակ կոխան էր լինում: Աւազակներն օր առօր աւելի անպատկառ էին դառնում: սակայն ծեր նահապետը շարունակում էր խրատել իր որդիներին, որ խաղաղ և առաքինի մնան: «Մեր աշխատանքի, մեր ստացուածքի մի մասից զրկուելով՝ մենք չենք մահանայ, կրկնում էր նա յաճախ, բայց առանց առաքինութեան կեանքը մահ է. Մեծ-Ոգին կ'օգնի մեզ»:

Դարձեալ անցան ամիսներ ու տարիներ: Նիւթական զրկանքին յաջորդեց բարոյականը, կամաց-կամաց ծերունու որդիները դարձան մի տեսակ սարուկներ, աւազակների համար ձրի աշխատողներ: Այդ բաւական չէ, օրհնուած ընտանիքի դռանը յայտնուեց աղքատութիւնը: Վերջապէս երկինքն էլ կարծես զինուեց ծերունու դէմ: Մինչև այդ ժամանակ անյայտ, անծանօթ միջատներ յանկարծ լոյս ընկան անհամար բազմութեամբ: Նրանք ծածկեցին ողջ շրջակայքը և սկսեցին ագահութեամբ ոչնչացնել ցորենի արտերը: Մի արտ ոչնչացնելուց յետոյ նրանք խմբերով թռչում էին դէպի յաջորդը և իսկոյն առաջինի վիճակին վերածում նրան: Մահը և այն սովի մահը անխուսափելի էր երևում ծերի ընտանիքի համար: Առաքինութիւնն ռնգօր էր փրկելու նրան: Եւ ծերունին մնացել էր ապշած. նա նայում էր հընձուելու մօտ արտերի մէկիկ-մէկիկ ոչնչանալուն, նայում էր այդ զարմանալի միջատներին, և չը գիտէր ո՛ր իրն էր օգնութիւն: Իրանից վեր անտառների ծառերի վրայ թառած սպիտակ թռչունները նոյնպէս դիտում

կոյ գնում էր, դա մօտիկ ձորակի աղբիւրն էր, որ Գ... գիւղի աղջիկները շուր էին բերում:

Մի աննման վայր էր այդ ձորակը, որից վեր տափարակի վրայ Գ. գիւղն էր: Ոլորապտոյտ շաւիղը, որ գիւղից սկսուելով՝ ձորի լանջի վրայով իջնում էր գէպի ձորի խորութիւնը, անցնում էր սէզերի և գոյն-զգոյն ծաղիկների միջից: Ձորակի կրճքերից ցած էին թափուում վճիտ, սառնորակ աղբիւրներ: Այս ու այն մացառի տակ, խոտերի մէջ, այս ու այն ժայռի վրայ, քարերի ճեղքերում վխտում էին բաղմաթիւ ու բազմապիսի թռչուններ, որոնք իրանց ճռուողիւնով օրն ի բուն լցնում էին օդը:

Այն վայրերը, որոնց անունն հետ կապուած է որ և է ոճիր, արեան յիշողութիւն, սովորաբար գիւղերում նգոված են համարուում. գիւղացիք երկիւղով ու զգուանքով խոյս են տալիս այդպիսի տեղերից և եթէ պէտք էլ ունենում են լինել այդպիսի տեղերում, շտապում են շուտով հեռանալ: Ո՛րքան շատ էին այդպիսի արիւնոտ տեղեր Գ. գիւղի շրջակայքում: Այս ձորակը միակ օրհնուած վայրն էր, որի հետ կապուած չէր արեան պատմութիւն, որտեղ տակաւին արտասուք թափուած չէր: Օրհնուած, սուրբ տեղ էր, ուստի առանձնապէս սիրելի էր Գ. գիւղի ջահէքներին, մանաւանդ՝ աղջիկներին, որոնք աւելի հեռու տեղեր գնալու հնարաւորութիւնից զրկուած լինելով, սիրով էին յաճախում ձորակը: Ձորակի մերձաւորութիւնը և գիւղացիների յաճախակի երթեւեկութիւնն այնտեղ Մօօին էլ վստահութիւն էր ներշնչել, նա էլ հանգիստ սրտով էր տեսնում, թէ ինչպէս Մարօն առաւօտներն ու երեկոները կուժը ուսին դրած շտապում է գէպի ձորակը:

II

Գարնանային մի գեղածիծաղ առաւօտ էր: Ձորակը կազմող բլուրների կուրծքը գորգի պէս ծածկող ծա-

ղիկները բաց էին արել իրանց ցողալից բաժակները և վաղորդեան արևի շողերը խաղում էին նրանց վրայ քնաթաթախ թիթեռնիկների հետ միասին։ Մացառների մէջ ծուարած թռչունները դեռ նոր թեւերի տակից դուրս հանած իրանց փոքրիկ գլխիկները, կիսախուփ, քնաթաթախ աչքերով ողջունում էին արևի ծագումը, ճռուղում էին, թափահարում, պատրաստում էին իրանց թեւերը, որ դուրս թռչեն իրանց գիշերային ապաստարաններից։ Աղբիւրը, որից սովորաբար ջուր էին վերցնում գիւղի աղջիկները, քչքչալով գլորում էր իր վճիտ գոհակները արծաթեայ ոլորուն ժապաւէնի ձևով, որ կորչում էր ցողապատ խոտերի մէջ։ Առաւօտեան հեղաշունչ հովիկն այնքան մեղմութեամբ էր փչում, որ ասես վախենում էր թափել ծաղիկների թերթիկները, վախենում էր խրտնացնել թռչուններին, խանգարել նրանց դայլայլիլը։ Եւ բոլորը միասին այնքան գրաւիչ, այնպէս ներդաշնակ էին։

Օրուայ այդ ժամին Մարօն կռժն ուսին յայտնուեց գէպի ձորակն իջնող շաւղի վրայ և յուշիկ քայլերով ըսկըսեց իջնել գէպի աղբիւրը։ Նա մի անգամ ջրով լուաց իր երեսը, գոգնոցով սրբեց. ջրի սառնութիւնից նրա այտերը կարմրեցին և էլ աւելի գեղեցկացան։ Այս բոլորը նա կատարեց մի անհոգ հանդարտութեամբ։ Նրա բոլոր շարժումներից երևում էր, որ նա ոչ միայն չի շտապում, այլ նոյն իսկ աշխատում է ուրբան կարելի է աւելի ժամանակ անցկացնել ձորակում։

Վերջին ժամանակները Մարօն մի անսովոր բան էր պատահել, մի սրտմաշուկ ձանձրոյթ տիրել էր նրա ամբողջ էութեանը և ծանր քարի պէս օր աւուր ծանրանում էր նրա սրտի վրայ։ Իրանց տունն ու իր ամենօրեայ կեանքը սկսել էին նրան խիստ միակերպ, խիստ տաղտուկ թուալ։ Հօր սէրն ու փաղաքշանքները նրան չէին ձանձրացրել, նա այժմ էլ կարօտ էր իր ծնողի քնքշութիւններին, ինչպէս պապական թոյսը երկնքի ցողին, բայց մի նոր, բոլորովին անծանօթ զգացմունք էր

ծնունդը նրա սրտի ամենանուիրական խորշերում և նա բացի իր հօր սիրուց, էլի մի ինչ-որ բան էր փնտրում, ինչ-որ փափագում: Նա անորոշ կերպով զգում էր որ մի շատ խոշոր, շատ թակագին բան է պակասում իր կատարեալ երջանկութեան համար և ահա այս պակասն էր, որ նա փնտրում էր ձորակում, բնութեան խորհրդաւոր ներդաշնակութեան մէջ: Նրան թւում էր, թէ այդ աղբիւրն իր վճիտ ջրերը գլորելիս ի զուր չէ արծաթահնչիւն կրկնող բարձրացնում, որ նրա պղպձաւոր կոհակները փոքրիկ, չարաճճի մանուկների պէս զուր չեն այդպէս շտապ-շտապ իրար յետեից վազվզում, իր փէշից բռնում, քաջքշում, իրար հետ գրկւում, համբուրւում, և սիրահար զոյգերի՝ պէս ծածկւում խոտերի ստուերների մէջ, որ այս մանր ու մեծ թռչուններն ի զուր չեն իրանց քաղցրիկ ծւլ-ըլցոյով լցրել օդը, ցատկոտում իրար մօտ, գուրգուրում իրար: Հապա զեփիւռը, միթէ նա պարապ տեղն է իր կուսական շնչով սըլ-սըլացնում, իրար տալիս խոտերը, իրար դիպցնում բուրաշատ ծաղիկները, որոնք այնպէս սիրով, այնպէս նազելով մօտեցնում են իրար իրանց գլխիկները, ասես հաղորդում են իրար զեփիւռի բերած յուզիչ լուերը, կամ տալիս են իրար առաւօտեան առաջին համբոյրը:

Մարօն հոգեզմայլուած՝ դիտում էր այս բոլորը, դիտում էր և հաւատացած էր, որ սրանք բոլորն էլ բաներ էլ են ասում իրար, քաղցրիկ պատմութիւններ են անում, և նոյն իսկ իր ականջին փսփսում են ինչ-որ շատ անուշ բան, որի նմանը մարդ միայն երազներում է տեսնում: Մարօն աշխատում էր հասկանալ բնութեան լեզուն, ըմբռնել, թէ ինչ են ասում այս թռչունները, այս խոտերն ու ծաղիկները, այս զեփիւռն ու աղբիւրը: ճգնում էր հասկանալ, թէ ինչ է փնտրում ինքը, ինչ է իր ուզածը: Նա խորապէս համոզուած էր, թէ այն՝ ինչ ինքը փնտրում է, հէնց նրա մասին է խօսում մայր բնութիւնը, նրա մասին է փսփսում իր ականջին: Նա էլ աւելի լարում էր իր ուշադրութիւնը, աշխատում

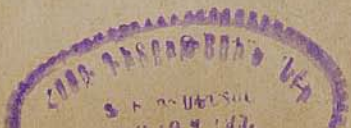
էր իւրել իւրաքանչիւր հնչիւն, իւրաքանչիւր նուադ. բայց ի զմէր. նա անկարող էր լինում հասկանալ, ճշող անորոշութիւնը մնում էր անհասկանալի և մտահոգութիւնն անբաժան:

Յափշտակութեան այդ րոպէներէից յետոյ մի թեթեւ թախիժ էր իջնում նրա վրայ, նա տխրում էր, գըլխակոր և մտախոհ էր վեր բարձրանում տուն գնալու: Սակայն նոյն իսկ այդ անհասկանալի վիշտը, կուսական քմահաճ սրտի այդ տարօրինակ խաղը ճրքան հաճելի էր, ինչպէս զովացուցիչ, ճրքան դուրեկան էր նրա համար: Նա չէր էլ աշխատում բաժանուել իր վշտից, չէր ուզում ցրել իր թախիժը և անքուն գիշերները երկար ժամանակ փայփայում էր իր համար նուիրական այդ կուսական վիշտը, խաղում էր նրա հետ, ինչպէս թիթեռնիկը ճրագի բոցի հետ, մինչև որ լցուած սիրտը փղծկում էր, մի քանի կաթիլ տաք արտասուքներ էին թափւում աչքերից, հոգին խաղաղւում էր և փախած բունը միայն այդ ժամանակ գալիս էր փակելու նրա թաց արտեանունքները, բերելով իր հետ մէկը միւսից աւելի գեղեցիկ, մէկը միւսից աւելի հաճելի տեսիլքներ, որոնցով նա փայփայում է կոյսի երեակայութիւնը:

Այսպէս էին անցնում Մարօի օրերն ու գիշերները վերջին ժամանակներում:

Այսօր էլ նա դարձեալ ձորակումն էր և չէր շտապում: Մի ձեռքով բռնել էր կժի կանթը և միւս ձեռքը ծնօտին դէմ արած, արմունկով յինուել էր կժի կանթին և խոհուն աչքերով դիտում գրաւիչ տեսարանը:

Ո՛վ գիտէ, որքան ժամանակ Մարօն կը մնար այդ գրութեան մէջ, եթէ ձորակի բարձրութեան վրայ յանկարծ չը յայտնուէր մի երիտասարդի պատկեր: Համարեա ամենայն օր Մարօն իր սովորական յափշտակութիւնից հանում էին կամ ընկերահիներէից մէկն ու մէկը, կամ դաշտ գնացող որ և է գիւղացի. սակայն այդ դէպքերում նա միշտ առանց որ և է յուզմունքի առնում էր իր սափօրը և առանց իրան մատ-

ներու շտապում էր դէպի տուն: Բայց այսօր յայտնուող երիտասարդը նրան սաստիկ շփոթեց և գողութեան մէջ բռնուած յանցաւորի վիճակի մէջ դրեց: Ձորակի ոլորապտոյտ շաւղից ցած էր իջնում նա փայլուն գերանդէին ուսին դրած և բարձր յստակ ձայնով երգում էր քրդական մի սրտայոյզ երգ: Նրա երգի քաղցր ելևէջները առաւօտեան խաղաղ ու թարմ օդի մէջ սփռուելով տարածւում էին հեռու ու հեռու և հնչւում էին ձորերում: Ե՞րբ էր լսել Մարօն այդ երգը, այդ նա չէր կարողանում յիշել, բայց համոզուած էր, որ էլի մի անգամ, ուրիշ տեղ լսել է այդ ձայնը, նրա մեղամաղձօտ ոլորները իր սրտի թելերը մի օր թրթռացրել են: Թեթև և դուրեկան դող անցաւ նրա բոլոր ջղերի վրայով, երբ իր յիշողութիւնը փորփրելով գտաւ, որ նոյն իսկ իր ներկայ անորոշ թախիծը, այս ճնշող վիշտն սկսուեց հէնց այն օրից, երբ առաջին անգամ լսեց այս երիտասարդի ձայնը: Մարօն յիշեց... յիշեց բոլորը, դա անցեալ տարի Համբարձման տօնին էր... ծաղկաքաղի էին դուրս եկել... երիտասարդները հետևում էին նըրանց և Մարօն լսեց այդ ձայնը... Օ՛, նա այժմ աւելին է յիշում. նա յիշում է թէ ինչպէս այն ժամանակ հէնց այս միևնոյն երգի իւրաքանչիւր հնչիւնը թափանցում էր նրա հոգու խորքը և ի՞նչ լաւ էր... ճիշտ այնպէս, ինչպէս այժմ: Այն ժամանակ Մարօն չը կարողացաւ իմանալ թէ ինչ կապ կարող էր լինել իր ծածուկ, անհասկանալի վշտի և այդ երգի հնչիւնների մէջ. բայց այժմ... այժմ Մարօն ականջ է դնում և նրան թւում է, որ այդ երգն էլ ձորակին է պատկանում, թէ դա այն խորհրդաւոր հնչիւններից մէկն է, որոնք ահա բանի՜ ժամանակ է դուրեկան, դիւթական բաներ են շնչւում նրան:

Բարձրահասակ էր այդ երիտասարդը, դէմքն առնական, գոյնղգոյն թելերով նախշած թասակը թեք դրած գլխին, մի ձեռքն ականջին դէմ տուած, նա շարունակում էր իր երգը, մինչդեռ միւս ձեռքով նա

բռնել էր ուսի վրայի գերանդին, որ արևի տակ փայ-
փլում էր։ Ե՛ւ երիտասարդը, և՛ իր երգը, և՛ ուսի փայ-
լուն գերանդին բոլորն էլ գեղեցիկ, բոլորն էլ գրաւիչ,
դիւթական թուացին Մարօին, բայց և չփոթեցին, յու-
գեցին նրան։

Ո՞վ էր այս երիտասարդը։

Չորանենց Մուսօն, այդպէս էին անուանում նրան
Գ... գիւղում. նրա հայրը՝ Մանուկը, հովիւ չէր եղել,
բայց նա բացի հողագործութիւնից նաև ոչխարի ա-
ռուտութիւն էր պարապում։ Մի քանի տարի շարունակ
նա բազմացնում էր իր ոչխարները, մասամբ էլ առնում
էր հարեաններից ձեռնտու գներով և ապա մի անգամ
առաջն ածած ճանապարհ էր ընկնում քաղաք, ուր վա-
ճառում և վերադառնում էր լաւ արդիւնքով։ Այս էր
պատճառը, որ հարեանները նրան «չորան» և իր տունը
«Չորանենց տուն» անուանեցին։

Խաղաղ ու երջանիկ էր ապրում Մանուկն իր կնոջ՝
Նուբարի հետ։ Նրանք միայն մի հատիկ ցաւ ունէին
և այդ այն էր, որ Նուբարի ծնած բոլոր զաւակները
տարին չը լրացրած մեռնում էին։ Քանի սուրբերի դի-
մեցին, քանի մատաղներ տարան, մի անգամ վերջապէս
Աստուած խղճաց, նրանց վերջին զաւակը՝ Մուսօն ար-
դէն մահաբեր, ճակատագրական միջոցն անցրեց—նա
երեք տարեկան էր, և Մանուկն ու Նուբարը կատարե-
լապէս երջանիկ էին։ Մանուկն այս անգամ աւելի քան
երեք և իցէ ուրախ սրտով քչեց իր ոչխարները դէպի
քաղաք։ Նուբարը մնաց իր Մուսօի հետ սպասելով ա-
մուսնու վերադարձին։ Շատ երկար սպասեցին։ Վերա-
դարձի հաւանական ժամանակն անցաւ, սև սուգը պա-
տեց Չորանենց տունը։ Ամբողջ մի տարի անցաւ, սգի
և արտասուքի տարի Նուբարի համար։ Քանի-քանի կա-
րաւաններ գնացին դարձան, Մանուկը չը կար ու չը կար,
վերջապէս տարի ու կէս յետոյ մի կարաւան նրա դիա-
կի մնացորդները բերեց. քրդերը նրա վերադարձի ժա-
մանակ կողոպտել ու սպանել էին Մանուկին։

Այրիացած Նուբարը սև կապեց, իր մի հատիկ զաւակի բախտին կապեց իր բախտը, օջաղը չը ցրուեց, մարդու չը գնաց, նստեց իր տանը և իր Մուսօին խնամեց, մեծացրեց: Հայի ճախարակը իր պատմական գոյութեան ընթացքում շատ անճար, որք ընտանիքներ է պահել, այս անգամն էլ նա Նուբարին օգնութեան հասաւ: Անօգնական այրին դրեց իր առաջ այդ փրկարար գործիքը, մանեց, մանեց, թելեր պատրաստեց և իր ու Մուսօի ապրուստը հոգաց:

Անցան տարիներ և Չորանենց օջաղի մի հատիկ տունկը աճեց, զօրացաւ և մեծ ծառ դարձաւ: Մուսօն այժմ հասակ առած տղամարդ էր և պառաւած Նուբարը իր կեանքի վերջալուսին դարձեալ երջանիկ էր:

Գ. գիւղում ամենքը սիրում էին Մուսօին: Նա իր գեղեցիկ արտաքինի, սրտի պարզութեան, քաղցր բնաւորութեան հետ ունէր և մի ուրիշ այնպիսի բան, որ գիւթում էր ամենքին—դա նրա աննման ձայնն էր, նրա քաղցր, սրտայոյզ երգերը: «Կռռնկի պէս է երգում», ասում էին նրա համար գիւղացիք: Բոլոր հարսանիքների, բոլոր խնճոյքների զարդն էր Մուսօն: Երբ հրաւիրուած ծերերը բազմում էին, բահանայի հետ միասին, Մուսօն իր հասակակից «ազափներով» շրջապատուած՝ կանգնում էր իշխանների, ծերերի դէմ ու դէմը և մի ձեռքն այտին դրած հնչեցնում էր իր վշտոտ երգերը: Ծեր գլուխներն օրօրում էին, ջրոտ ձեռներն իրար փակւում, ցաւերով լի կրծքերն եռում և ալեզարդ միւրուքների վրայից ցած էին գլորւում աղի արտասուքներ:

—Օ՛ֆ, օ՛ֆ, այս ի՞նչ արիւր, Մուսօ, ասում էր ձեռունի քահանան, մեր ուրախութիւնը սուգի փոխեցիր, զաւակս. բաւական է, մատաղ, բաւական է, թո՛ղ որ մի քիչ էլ ուրախանան, առանց այն էլ լացի ժամանակ շատ ունենք:

—Տէրաէր ջան, աշիդ մեռնինք, մէջ էին ընկնում այս ու այն կողմից ծերունիները լացից կերկերուող

ձայնով.—լցուած սիրտը դուրս թափելն էլ մեծ բախտաւորութիւն է, մեծ մխիթարութիւն է մեզ համար։ Ապրի Մուսօն, սրտներս հովացրեց. դէ ինչ անենք, հայր ջան, մեր ճակատագիրն էլ էսպէս է եղել, հարսանիքն էլ առանց արտասուքի չի լինում։

Այսպէս էին ուրախանում այն աշխարհում։ Վիշտը սիրելի էր, ուրախութիւնը՝ խորթ, իսկ Մուսօն վշտի երգիչ էր և ընդհանուրի սիրելի։ Նա ոչ աղքատ էր և ոչ հարուստ. հօր թողած արտերը բաւական էին, որ նա մշակելով՝ գոհ կերպով ապրել կարողանար իր մօր հետ։

Ահա այս երիտասարդն էր իջնում դէպի ձորակը, սրա երգն էր, որ յուզեց, տակն ու վրայ արեց Մարօին։ Մի թեթեւ սարսուռ զգալով՝ Մարօն շտապեց, խլեց կուժը և շարժուեց ձորն ի վեր։ Նրանք շուտով իրար հանդիպեցին նեղ շաւղի վրայ. Մուսօն ճանապարհ տուեց նրան և անցաւ, աշխատելով գաղտագողի հայեացքով տեսնել Մարօի դէմքը, որի գեղեցկութիւնը նրա ընկերական շրջանի խօսակցութեան առարկան էր։ Մարօն աջ ուսին բարձրացրել էր կուժը, ձախ ձեռքն ու դէմքի վրայից տանելով, բռնել էր կժի կանթից, այս պատճառով նրա դէմքը համարեա ծածկուած էր և Մուսօի ջանքերն իզուր անցան։ Մարօն աչքերն անգամ չը բարձրացրեց, բայց սաստիկ կարմրեց, զգալով որ՝ երօտասարդի հայեացքը փնտրում է նրա դէմքը։ Մի քանի քայլ վեր ելնելուց յետոյ աղջիկը սաստիկ պահանջ զգաց շուռ գալ և գաղտագողի կերպով դիտել այդ երիտասարդին յետեից։ Բայց անմիջապէս այս միտքը նրան հրէշաւոր, սարսափելի թուաց. սակայն Մուսօին նայելու պահանջը զօրեղ էր, համարեա անընկճելի, մանաւանդ կարելի էր այնպէս նայել, որ նա չը տեսնի. նա դէպի ներքեւ է իջնում, ինչ կարող է խմանալ, այսպէս էր դատում աղջիկը։ Ներքին այս կռիւը մի քանի վայրկեան միայն տեւեց, մատաղ սրտի

բուռն տենչանքը յաղթող հանդիսացաւ կուսական ամօթխածութեան և բանականութեան վրայ... Մարօն շուռ եկաւ և յետ նայեց հէնց այն թուականին, երբ Մուսօն էլ նոյն անյաղթելի զգացմունքից դրդուած, շուռ էր եկել և նայում էր աղջկան: Խեղճ աղջիկը իր ձեռնարկութեան բոլոր վտանգները կշռադատելիս, հէնց այս մէկն աչքի առաջ չէր ունեցել. նա չէր ենթադրել այն պարզ հաւանական բանը, թէ գուցէ երիտասարդն էլ յետ դարձած իրան է նայում, նա զգաց իր սարսափելի սխալը, բայց արդէն ուշ էր. նրանց հայեացքները մագնիսական ուժով իրար հանդիպեցին, Մարօն դողաց ոտից ցզուլիս, ցնցուեց այնպէս, որ կարծես մէկը ծանր հարուած իշեցրեց նրա գլխին, շարժեցրեց նրան և նա այնպէս թափով շուռ եկաւ, այն աստիճան յուզուեց ու վախեցաւ, որ կուժը ձեռքից բաց թողեց, որ վայր ընկաւ, փշուր-փշուր եղաւ նրա ոտների տակ, նախապէս ողորելով նրա թիկունքն ու մագերի հիւսերը: Խեղճ աղջիկը քիչ մնաց բարձրաձայն լաց լինէր. ապա առանց ուշք դարձնելու, որ իրան նայող կայ, ամօթից և երկիւղից ոտների տակ գետին չը զգալով՝ վազեց դէպի տուն:

— Սա ի՞նչ բան էր, Տէր Աստուած. ախր ինչո՞ւ չարը կապեց ինձ և ես յետ նայեցի, միմնջում էին նրա շրթունքները. վաղը՝ միւս օրը ամբողջ գիւղի բերնում ծամոն կը դառնամ: Տխուր, գունատ, շնչակտուր նա տուն հասաւ:

— Մարօ ջան, ի՞նչ է պատահել, վրայ պրծաւ հայրը, ինչո՞ւ ես գունատ, կուժդ ուր է, շունչդ ինչո՞ւ է կտրւում, վազել ես, փախել ես...

— Ձէ հայրիկ, չեմ փախել, ոչինչ չը կայ, ոտքս սոթ տուեց, կուժս ընկաւ կոտրուեց, մի փոքր վախեցայ:

— Դրա համար ինչո՞ւ էիր վախենում, հոգիս, չեմ իմանում որ «կուժը ջրի ճամբին կը կոտրուի», ասաց

հայրը գրկելով դողդոջացող Մարօի սիրուն գլուխը և կրծքին սեղմելով նրան։

Հասաւ գիշերը. Մարօն անկողին մտաւ, բայց քու-
նը երկար ժամանակ հեռու էր փախչում նրանից։ Նա
փակում էր աչքերն աշխատելով քնել. իզո՛ւր, ձորա-
կում պատահածը նրան հանգիստ չէր տալիս, Մուսօի
պատկերը նրա առաջն էր, չը նայելով՝ որ ինքը չէր
կամենում նրան տեսնել, աշխատում էր ուրիշ բանի
մասին մտածել, հեռացնել իր գլխից այդ պատկերը.
ի զո՛ւր, ի զո՛ւր. Մուսօն նրա առաջն էր... Ուշ գիշեր
էր, բայց նա դեռ անկողնի մէջ չարչարում էր, մինչև
որ յոգնած միտքն ինքնամոռացութեան մէջ ընկաւ.
Ահա նա դարձեալ ձորակումն է. յանկարծ ժայռերի
տակից դուրս են գալիս մի խումբ դեւեր, մեծ, հսկայ
հրէշներ, սև, սարսափելի։ Նրանք վրայ են վազում,
Մարօն բոլոր ուժով փորձում է սարն ի վեր փախչել,
բայց ոտները չեն հնազանդւում, ծնկները ծալւում են.
նա աշխատում է ճշալ, օգնութիւն աղաղակել, ի զո՛ւր,
ձայնը դեռ կոկորդից դուրս չեկած, մարում է. ահա
մի զարհուրելի դեւ ամենից առաջ հասնում, գրկում է
նրան, վրայ են հասնում նաև միւսները, վերցնում են
նրան և տանում... տանում են... ո՛ւր, Մարօն այդ-
չի կարողանում իմանալ, միայն գիտէ, որ շատ հեռու
են տանում։ Նա աշխատում է գոնէ չը տեսնել դեւերի
դէմքերը, սարսափելի են. մի անգամ նայեց միայն,
նրանք ժպտում էին զգուշիկ երախներով, արիւնոտ
փրփուր, սուր, սուր ժանիքներ... և Մարօն փակեց աչ-
քերը այդ ժպիտից փրկուելու համար։ Նրան տանում
են, տանում են... Մարօն մէկ էլ բացեց աչքերը և մի
զարմանալի բան տեսաւ, երկնքից կառաղի թռիչքով
ցած է սաւառնում մի մեծ, շատ մեծ, հսկայաթև ար-
ձիւ. նա իր սուր ճիրանների մէջ բռնած ունէր ինչ-որ
փայլուն բան. արծիւն այդ փայլուն բանով հալածում
է հրէշներին և խլելով նրանց ձեռքից Մարօին, դնում
է իր թևերի վրայ և նրանք սլանում են վեր, վեր։

Մարօն այժմ աւելի է սարսափում, նրանց ոտները տակն են մնում լեռ, ձոր, դաշտ, անտառ։ Ահա վերջապէս նրանք անցնում են իրանց գիւղի վրայով. Մարօն տեսնում է իրանց խրճիթը, շատ մօտ են, որ ծըլայ, հայրը կը լսի, բայց իր ձայնը չի դուրս գալիս, Մարօն նոյն իսկ տեսնում է, թէ ինչպէս հայրը բաւում կանգնած արտառում է, բայց վերեւ չի նայում. ախ, որ նայէր, կը տեսնէր, նա նորէն փորձում է ճշալ, կանչել, բայց յանկարծ արծիւը խօսում է Մուսօի ձայնով, Մարօն զարմացած հարցնում է.

— Դու Մուսօն ես :

— Հա, ի հարկէ Մուսօն եմ, էլ ո՞վ կը տանէր քեզ :

— Ապա ինչո՞ւ ես այդպէս :

— Ի՞նչ եմ :

— Ախր Մուսօի պէս չես. տես թե՛րդ...

— Այդ ֆլաս չունի, ես Մուսօն եմ : Կ'ուզե՞ս երգեմ :

— Երգե՛ս :

— Հա :

— Ձէ, մի երգի, ասա, մենք ո՞ւր ենք թռչում, ո՞ւր ես տանում ինձ :

— Քեզ ի՞նչ, չե՞ս ուզում ինձ հետ գալ :

— Քեզ հետ... ախր այսպէս վերից լաւ չէ, ես վախենում եմ :

— Կ'ուզե՞ս ցած ձգեմ քեզ :

— Ձը ձգե՛ս, ցած իջեցրու ինձ կամաց, ես վախենում եմ այսպէս :

— Մի վախեցիր, չեմ ձգի, ահա հասանք, այ այնտեղ ցած կ'իջնենք, այնտեղ հա՛ա :

Արծիւը ցոյց տուեց մի ծով, որ հեռու մշուշի մէջ փայլում էր :

— Ծովի մէջ, հարցրեց Մարօն զարհուրած :

— Հա, ծովի մէջ :

— Ախր ես կը խեղդուեմ :

— Ձես խեղդուի, ես հետդ եմ :

Նրանք հասան ծովին. արծիւն սկսեց արագութեամբ ցած իջնել. արդէն շատ մօտ են ջրին. ծովը կատաղած է, փրփրուն ալիքները լեռներ կազմած գոռում-գոչումով զարկում են իրար, Մարօն դողում է սարսափեց, բայց նրանք իջնում են, իջնում են. ահա ալիքների ցայտումները թրջում են Մարօի դէմքը, էլի մի րոպէ և նա ալիքների մէջ կը լինի: Սոսկումը իսպառ պատում է Մարօին, և նա վերջին ճիգերը հաւաքելով սաստիկ ճչում է:

Մարօն վեր թռաւ, զարթեց, նա յոգնած էր ու րթնաթոր. աչքերը բաց արեց, խրճիթ խաւար էր առաջուայ պէս, տեսածը երազ էր: Դարձեալ ձորակը պատկերացաւ նրա աչքին, դարձեալ Մուսօն իջնում էր գերանդին ուսին, ի՛նչ սիրուն էր... ականջ դրեց, հայրը խորը քնի մէջ ընկղմած՝ խռմիւմ էր: Յանկարծ մի տարօրինակ միտք անցաւ նրա գլխով, նա հետաքրքրուեց իմանալ, թէ ինքն ի՛նչպէս կ'ասի՝ «Մուսօ», և վերմակը գլխին ձգելով՝ կամացուկ փսփոաց՝ «Մուսօ, Մուսօ, Մուսօ». ինքն ասաց, ինքը լսեց, ինքն էլ սարսափեց. դարձեալ սովորական ախորժելի սարսուռն անցաւ նրա մարմնով. ի՛նչ դուրեկան, սրճան քաղցր հնչեց «Մուսօ» անունը նրա ականջին... Նրան թուաց, թէ Մուսօն իր մօտն է, այս տան մէջ և կծկուեց վերմակի տակ. նա նոյն իսկ ինչ սր փսփոսուկ լսեց, կարծես իր անունն էր հնչում, նա գլուխն աւելի խոր թաղեց վերմակի տակ. երեակայութիւնը խաբում էր նրան, հայրն էր զարթել և առաւօտեան աղօթքն էր միմնջում ամբողջ աշխարհի և իր Մարօի համար: Հաւերը խօսեցին, լոյսը բացւում էր, եկեղեցւոյ զանգակը հնչեց և Սհօն վերկենալով ժամ գնաց:

Անցան օրեր և շաբաթներ, անցան և բազմաթիւ անքուն գիշերներ: Մարօն այլ եւս չէր կարողանում մոռանալ իր կուժն ու նրա հետ կապուած արկածը: Գիշեր թէ ցերեկ, քուն թէ արթուն նա երեակայութեամբ շարունակ ձորումն էր և Մուսօն էլ իբր թէ ցած էր

Իջնում՝ ձորի լանջից։ Եւ երբ այնուհետեւ նա ջրի էր գնում, ակամայ կանգ էր առնում սափորի կոտրուած տեղը և մի թեթեւ ժպիտ խաղում էր այդ ժամանակ նրա դէմքի վրայ։ Այդ տեղը նրա համար մի ուխտատեղի դարձաւ. հաճելի էր նրան անցել այնտեղից, դիտել սափորի կտորները... Ծ, ինչպէս սիրով նա կը հաւաքէր այդ չնչին բեկորները և կը պահէր... Ինչո՞ւ, այդ ինքն էլ լաւ չը գիտէր։ Նա գիտէր միայն որ մինչև այսօր շատ երիտասարդներ էր տեսել, ոմանք նոյն իսկ հետամուտ էին եղել նրան, բայց ոչ ոք այնպէս չէր յուզել նրան, ինչպէս Մուսօն։ Այդ երգիչ երիտասարդը լցրեց նրա սիրտը մի այնպիսի զգացմունքով, որպիսին նա դեռ երբէք չէր զգացել. դա մի զգացմունք էր, որ և՛ տանջում էր նրան, և՛ հաճելի էր. այդ զգացմունքն էր խլում նրա քունը, պաշարում միտքը տարօրինակ երազներով և մեխում նրա աչքերի առաջ Մուսօի պատկերը։

Ամեն անգամ, երբ այդ մտքերն անցնում էին նրա գլխով, սիրտն սկսում էր արագ-արագ բաբախել, վառ կարմրութիւնը պատում էր նրա այտերը։ Այնուհետեւ վախժախելով, գաղտագողի էր իջնում ձորակը։ Նրան թւում էր, թէ ահա որտեղից որ է, Մուսօն կը յայտնուի մի քարի, մի մացառի, մի թմբի տակից, կամ հեռուից կը լսուի նրա սիրուն ձայնը։ Նա այդ ժամանակ և՛ ուզում էր նրան տեսնել և չէր ուզում։ Անցան դարձեալ օրեր և աղկայ յոյսերն ի դերեւ անցան, Մուսօն չը կար ու չը կար։

Մուսօն էլ մտքերի ծովն էր ընկել։ Չորակի անցքն այնքան անսպասելի, այնպէս տարօրինակ էր Մուսօի համար, որ ամբողջ շաբաթներ էր հարկաւոր մինչեւ նա կարողանար պարզել իր համար իրերի իսկական դրութիւնը։ Նա Չոբանեանց Մուսօն էր, այդ ինքը լաւ գիտէր, իր չափը ճանաչում էր։ Նա չէր կարող երեւակայել անգամ, թէ Մարօն, այդ անմատչելի հրեշտակը իրան բաժին կը լինի։ Նա վաղուց էր տեսել Մարօին, վաղուց

էր սքանչացել նրա տեսքով, բայց ամեն բանում համեստ եղաւ, հազիւ նա թոյլ էր տալիս իրանց պատահելու ժամանակ մի վայրկեանով վայելել Մարօի դիւթիչ պատկերի հաճոյքը, այն էլ հեռուից։ Իր և այդ աղջկայ մէջ ծագումով և հարստութեամբ այնքան մեծ անջրպետ էր տեսնում, որ նրա ձեռքն ստանալու մասին չէր մտածում, որովհետեւ յոյս չունէր։ Բայց ձորակի անցքը նրա աչքերը բացեց, նրան մի հեռաւոր, բայց քաղցր յոյս ներշնչեցին, երազելու համարձակութիւն տուին։ Յուսոյ այդ ազօտ նշոյլի առաջ մի հատիկ սեւ ամպ կար, դա այն ենթագրութիւնն էր, թէ դուցէ ձորակում կատարուածը գիպուածի արդիւնք է, դուցէ Մարօն ամենեւին չի էլ մտածում նրա մասին, չի էլ հետաքրքրւում նրանով։ Այս անախորժ ենթագրութիւնն էր պատճառ, որ նա վճռեց հետամուտ չը լինել Մարօին և իր սիրոյ գործը յանձնել ճակատագրին, մինչև որ մի երկրորդ բախտաւոր դիպուած վերջնականապէս համոզի նրան, թէ Մարօի սիրտը պատկանում է իրան։ Նա իրբև նահապետական բարքերի ծնունդ, խիստ կարգերի բովից անցած, օտար աղջկան հերամուտ լինելու համարձակութիւնը չունէր. գիւղը հազիւ է սէր թոյլատրում ամօթի, պատկառանքի սահմաններում, բայց սիրային թէկուզ խիստ անմեղ արկածներ տանել չի կարող։ Այս շատ լաւ գիտէր Մուսօն և սպասում էր...

Ահա թէ ինչու Մարօն այլ եւս չէր տեսնում Մուսօին, այն ինչ ինքը կարծում էր, թէ Մուսօն անպատճառ կ'աշխատի նրան տեսնել։ Անցան էլի մի քանի օրեր։ Մարօն մօտ էր յոյսը կտրելու, բայց ահա մի երեկոյ Մարօն ձորակում կրկին լսեց նրա ձայնը։ Հեռու դաշտից։ Այդպէս էր Մուսօի սովորութիւնը՝ առաւօտեան երգելով դաշտ գնալ և երեկոյեան երգելով վերադառնալ։ Մարօն շտապով լցրեց սափօրը և աշխատում էր շուտով բարձրանալ Մուսօին չը հանդիպելու համար. ծանօթ դողը դարձեալ անցաւ նրա մարմնով։ Ահա նա արդէն զառիվայրի վրայ է, փորձեց շտապել,

բայց ոտները դաւաճանեցին և հակառակ իր կամքի սկսեց յամրաքայլ բարձրանալ: Մուսօն նրան տեսաւ հեռուից, ոյժ տուեց ոտներին և մի քանի րոպէից յետոյ նրա ոտնաձայնը հասնում էր արդէր Մարօի ականջին: Այլ ձեռքով սափորը պահելով՝ Մարօն ձախ ձեռքով սեղմեց կուրծքը, կարծես կամենալով խրացնել սրտի թըրթըռոցը: Իսկ Մուսօն այդ ժամին միայն մի ցանկութիւն ունէր, մէկ էլ այն հրաշալի աչքերի մէջ նայել: Մարդկային ոչ մի ոյժ այլ եւս չէր կարող ստիպել Մարօին յետ նայել, այդ գիտէր Մուսօն, ուստի շտապեց, առաջ անցաւ և մի քանի քայլ գնալով՝ դիտմամբ մի քանի անգամ յետ նայեց. վերջին անգամ հագիւ Մարօն սիրտ արեց, աչքերը բարձրացրեց և նրանց հրատապ հայեացքներն իրար հանդիպեցին:

Երկու սիրող սրտերն իրար հասկացան լուռութեամբ: Նահապետական ընտանիքի զաւակներ էին, իրանց սէրը խօսքով յայտնել չը գիտէին, դատապարտելի էր: Լեզուն պիտի լուռ մնայ, գիւղական աշխարհում սիրոյ գործը վճռողները, նրա մասին խօսողներն աչքերն ու յօնքերն են և Մարօն ու Մուսօն իրանց աչքերով այդօրը շատ ասացին, շատ բան խոստացան իրար: Այնուհետեւ իւրաքանչիւր յարմար առիթին, մանաւանդ տօն օրերին, Մուսօն գալիս էր ձորակի գլխին կանգնում, երբ Մարօն յայտնուում էր ձորակում, սիրահար երիտասարդը մի այլ կողմից ցած էր իջնում և զիւ երգերով թնդացնում էր չըջկայքը: Մարօն դանդաղութեամբ էր լըցնում իր կուժը, զգոյշ հայեացքներ էր ձգում դէպի այն կողմը, ուր Մուսօն էր և ապա ժպտադէմ բարձրանում էր ձորն ի վեր: Մուսօն չէր մօտենում Մարօին, չէր փորձում նրա հետ խօսել, այլ պահապան հրեշտակի պէս հետեւում էր նրան հեռուից, զանազան պատրուակներով յայտնուում էր ձորի բարձրութեան վրայ, կամ ծածկւում էր մացառների մէջ, դիտում էր իր սիրելու շարժմունքը, դէմքը, ժպիտը և գոհ էր այսքանով: Այսպէս անցնում էին օրեր և շաբաթներ, նրանց այս երջան-

կութիւնը ոչնչով չէր խանգարուում, նրանց սէրն օր աւուր աճում էր և այդ սէրը յստակ էր, որպէս իրանց աղբիւրների վճիտ ջրերը:

Մի անգամ միայն գեղջուկ սիրահարներին յատուկ եղանակով նրանք իրանց սիրային տեսակցութիւնների միակերպութիւնը խանգարեցին. Մուսօն մի մեծ կարմիր խնձոր դրեց այնտեղ, ուր կոտորուել էր կուժը և առաջ անցաւ հէնց այն լոպէին, երբ Մարօն սկսեց ցած իջնել դէպի ձորակը: Մօտենալով իրան համար այնքան նուիրական տեղին, աղջիկը վերցրեց խնձորը, հոտ քաշեց և պահեց ծոցում: Մուսօն շատ հեռու չէր, Մարօն ամեն բան հասկացաւ:

Բայց ամեն մի բաւարարութիւն ստացած ցանկութեանը միշտ հետևում է երկրորդը. երկու սիրահարներին իրանց սերային տեսակցութիւնները վերջիվերջոյ խիստ միակերպ, խիստ անբաւարար թուալ սկսեցին: Նրանք երկուսով էլ համարեա միաժամանակ պահանջ զգացին մի փոքր աւելի մօտենալ իրար, երես առ երես նայել, մի բառ, գոնէ մի հատիկ բառ արտասանել: Այս ցանկութիւնը կար, բայց ոչ մէկը սիրտ չէր անում միանգամ դուռած սահմանից առաջինը դուրս գալ. տղամարդը համարձակ է. մի օր վերջապէս Մուսօն պատուեց այդ ամօթխած լուրթեան քօղը և մօտենալով Մարօին շատ ցած ձայնով ասաց.

— Մարօ ջան, այսպէս մինչև երբ...

— Հօրս մօտ մարդ ուղարկիր, Մուսօ, չչնչաց աղջիկը և քիչ մնաց ամօթից հալուէր:

Պառաւ Նուբարն ուրախութիւնից ոտքերի տակ գետին չէր զգում, երբ այս անցքից մի քանի օր յետոյ զնում էր Սհօենց տուն՝ Մարօի ձեռքը Մուսօի համար խնդրելու:

— Ուշում եմ քո տան օջաղից մի ճրագ վառեմ, Սհօ ախպէր, ասաց Նուբարը:

— Ես աղջիկ չունեմ մարդու տալու, վճռական կեր-

պով ասաց ծերունին խոթողներով և նուբարը վերադարձաւ տխուր, սիրտը կոտրած:

Իսկապէս Սհօն շատ էլ հաւանում և նոյն իսկ սիրում էր Մուսօին, մեծ սիրով էլ կը կամենար Մարօի բախտը նրան յանձնել՝ բան թէ մի ուրիշին, բայց և այնպէս մերժեց՝ սոսկ աղջկանից բաժանուելու ճակատագրական անհրաժեշտութիւնն աւելի հեռացնելու համար: Կանցնէին օրեր և եթէ երկրորդ դիմումն լինէր, նա անպատճառ կը զիջանէր, նոյն իսկ այժմ էլ նա փոշմանած էր, երբ մանաւանդ գլխի ընկաւ, որ իր մերժումը Մարօի սրտով չեղաւ, բայց արդէն ուշ էր, նա չէր կարող յետ կանչել պառաւին, այդ անվայել էր, նոյն իսկ խայտառակութիւն էր, ոչ մի աղջկայ ծնող չի թոյլ տայ իրան այնքան ստորանալ, որ փեսացուն աղջիկ առաջարկի:

Եւ Սհօն՝ նկատելով թէ ինչպէս Մարօի դէմքից ժպիտը կորաւ, օր աւուր սպասում էր, թէ նոր խնամախօսը երբ կրկին կը բանայ իր դուռը:

III

Կարգից դուրս նորութիւններով, անօրինակ պատահարներով աղքատ էր Գ... գիւղը: Թէև շաբաթ չէր անցնում որ մի գիւղացի սարսափելի ծեծի չենթարկուի կամ բանտ չը նստի, ամիս չէր անցնում որ մէկի անասունները դաշտից չը տաքուին, տարի չէր անցնում, որ լեռներից որ և է անմեղի դիակ չը բերէին արիւնաթաթախ, կամ որ և է աղջիկ կամ կին չը փախցնէին, բայց այս բոլորն էլ անօրինակ չէին համարւում այն աշխարհում: Այս երևոյթները առօրեայ սովորական պատահարների շարքն էին անցել և առանձին հետաքրքրութիւն չէին զարթեցնում: «Անցածն անցած է», կրկնում են գիւղացիք մի այդպիսի դէպքից յետոյ և գլուխ քաշ ձգած՝ գնում գործի: Շատ անգամ քաղցած բէգերն էին հիւր լինում, բայց անկուհ հիւրերի

գալուստը կարծես չէր խանգարում գիւղական կեանքի միակերպութիւնը:

Մի անգամ միայն Գ... գիւղում մի հետաքրքիր անձնաւորութիւն յայտնուեց և ընդհանուրի ուշադրութեան և խօսակցութեան առարկան դարձաւ: Այդ մարդը մօտ քառասուն տարեկան էր, կորացած մէջքով, նիհար, լպիրշ երեսով, որ իր վրայ կրում էր քաղաքային ղեղխ կեանքի, աղտեղի շրջանների, անառականոցների, հարեցութեան կնիքը: Նրա փոքրիկ, պլստան աչքերի իւղոտ փայլը, խորամանկ արտայայտութիւնը գլուխի էր և դժուար էր առանց նողկանքի նայել նրա երեսին, մանաւանդ որ քթի ծայրն ու վերին շրթունքի մի մասն էլ կտրուած էր և մի խոշոր սպի լրացնում էր այդ դէմքի այլանդակութիւնը: Հնամաշ, իւղոտ սերտիւկի վրայ նա հագած ունէր տաճիկ գեներալի մի նոյնքան հնամաշ վերարկու, դեղին կոճակներով: Գլխին կրում էր մի խուռացած ֆէս նոր փնջով: Քաղաքացի չէր նա, այլ Գ... գիւղի զաւակն էր, նրան էլ շատ տարիներ առաջ այդ խղճուկ գիւղն էր ծնել, բայց այժմ նա այնքան այլափոխուած, այնպէս այլանդակուած էր, որ գիւղը դժուարանում էր ճանաչել իր զաւակին: Նա տարօրինակ էր, ահա թէ ինչու ընդհանուրի ուշադրութեան առարկան դարձաւ:

Մարդիկ այդ օրը փսփոսալով ու հեղնութեամբ հաղորդեցին իրար, թէ բաշալ Սրբէն եկել է: Հին-հին յիշողութիւններ էին փորփրուում, մի ամբողջ անցեալ էր մէջ բերւում, մինչև որ շատերը կարողանում էին յիշել բաշալ Սրբէին: Ախր քանի տարի էր, որ նա չը կար, մօտ քսան և հինգ տարի, մի ամբողջ կեանք է և ո՞վ էր կարծում, թէ նա մէկ էլ կ'երևայ, այնքան բաներ էին լսել նրա մասին... Երբ առաջին անգամ նա երևաց գիւղի հրապարակում, մի ծերունի ասաց գլուխը թափահարելով.

— Հայ գիտի, քո տունն աւերուի, Յակո՛, դու էլ մի

օր ուրախացար, ասիւր տղայ ունեցայ, օջաղս շէն ու պայծառ կը պահէի, թաղեմ էս տղան հաճա՛...

Յակօ, ճրքան արտասուք, ճրպիսի վշտոտ պատմութիւն էր կապուած այդ անուան հետ: Նա էլ իր ժամանակին մի մարդ էր, մի տուն էր, մի օջաղ էր, կին ունէր, զաւակներ թէր էր. երկու աղջիկ ու մի տղայի ազմուկն ու ճիւղը լցնում էր նրա խրճիթը, երկինքը հաշտ էր նայում վերեւից: Տղան Սրբէ էր կոչւում, մանկական հասկում գլխի հիւանդութիւնը գրկել էր նրան մազերից, այն ժամանակից նրա անուանը կցուել էր «քաշալ» մականունը. Սրբէն քաշալ էր, բայց և այնպէս Յակօի տղան էր, նրա օջաղի ճրագն էր, Յակօն սիրում էր նրան: Յակօն ապրում էր իր համար, լաւ չէր ապրում, վատ էր ապրում, բայց ապրում էր, արեւ ու աշխարհ էր տեսնում, կեանք էր վայելում, Աստուծոյ տուածով դո՛հ էր և չէր տրանջում. շատերից մէկն էլ նա էր...

Բայց մի անգամ ճակատագիրը խեթ նայեց նրան. Յակօն մի գիշեր աղօթեց և անմեղ պառկեց ու քնեց, իսկ միւս առաւօտը մեղաւոր արթնացաւ. նա այդ գիշեր թէեւ հանգիստ ու խաղաղ իր խրճիթում քնած, բայց մի «գարհուրելի ոճիւր էր գործել»—«նա սպանել էր հարեւան փուղ գիւղի բէգի չորս եզր»: Թէ ինչպէս էր կատարուել այդ յանցանքը, Յակօն ամենեւին չէր խմանում, բայց վերջիվերջոյ նրան հասկացրին իր յանցանքը: Բէգի եզները այդ գիշեր տիրոջ բակից դուրս գալով՝ դաշտ էին գնացել և մտել էին Յակօի թարմ առուոյտի մէջ, մինչև լոյս արտը տրորել, կերել էին և լուսադէմին կուշտ ջուր խմելուց յետոյ՝ ուռել էին և սատկոտել հէնց առուոյտի մէջ: Նոյն առաւօտ բէգը Գ... գիւղն եկաւ իր հետեւորդներով, կանչել տուեց Յակօին և ասաց.

—Իմ եզները տո՛ւր, ֆլա՛:

—Ի՞նչ եզ, բէգ. հարցրեց զարմացած Յակօն, որ անտեղեակ էր անցքին:

—Ի՞նչ եղ... իբր թէ չես հասկանում: Իմ չորս եզը, որ քո առւոյտի մէջ այս գիշեր սատկացրել ես:

—Ե՞ս... Աստուած է վկայ, բէգ, ես ոչինչ չը գիտեմ:

—Սի՛րթէ միւսնոյն չէ, դու ես սպանել, թէ քո առւոյտը, այ լսիր, եզները գիշերը քո առւոյտն արածել են և սատկել, ուրեմն դու ես սպանել:

—Բէգ, գլխիդ մեռնեմ, բայց չէ որ քո խուլամներն են բաց թողել եզները, որ լաւ պահէին, դուրս չէին երթայ, ես ի՞նչ անեմ, խօսք քո...

—Ձայնդ, շուն անպիտան, դեռ խօսում էլ է, ճշաց բէգը ապտակելով նրան, թող այնտեղ առւոյտ չը ցանէիր. եթէ ցորեն, կամ գարի լինէր ցանուած, եզները կը սատկէին, հա՛, ասա, կը սատկէին:

Յակօն լռեց. նա զգաց իր յանցանքը, հասկացաւ, որ յերաւի եթէ այնտեղ առւոյտի փոխարէն ցորեն կամ մի այլ բան լինէր ցանած, այդ սեւը չէր գայ իր գլխին:

—Ասա, կը սատկէին, շարունակեց որոտալ բէգը:

—Ձէ, չէին սատկիլ, դողդողալով պատասխանեց Յակօն:

—Տեսնում ես, որ դո՛ւ ես մեղաւոր, դու ես սատկացրել եզները, թող ուրիշ բան ցանէիր մեր գիւղի մօտ, դու այդ գիտմամբ ես արել: Տո՛ւր եզներս:

—Բէգ, բայց վերեւ Աստուած կայ, եաման խնայիր,

—Տուէ՛ք գեաւուրին:

Հետեւորդները վրայ պրծան կատաղած շների պէս և Յակօն թակելով տարան: Դատարանն արդար ճանաչեց բէգի պահանջը: Յակօն բանտ դրուեց, մինչև որ վճարի չորս եզան գինը՝ բսան և հինգ ոսկի, մի գուլմար, որ Յակօն երազել չէր կարող:

Քաջալ Սրբէն այդ ժամանակ տանեւ վեց տարեկան էր: Հարեանների խորհրդով նա պանդխտութեան գաւազանը ձեռք առաւ և զնաց մեծ քաղաքներում աշխատելու, որ բերի հօր պարտքը վճարի և նրան բանտից ազատի:

—Տեսնո՞ք, ասում էին իրար դիւղացիք, երբ Սրբէն ճանապարհ ընկաւ, Աստուած ցաւը տուել է, ճարն էլ հետն է տուել։ Թէ պատահմունք էր, եղաւ, Յակօն բանտ գնաց, բայց Աստուած պահի տղան, ահա գնաց աշխատելու, կը բերի, հօրը բանտից կ'ազատի. փառք բեզ Աստուած, դու արդար ես։

Անցան տարիներ։ Սրբէից ոչ մի լուր չը կար։ Խեղճ Յակօի ոսկորները մաշուեցին բանտում, այնտեղ էլ նա հոգին փչեց, անտեր ու սոված թողնելով կնոջն ու երկու աղջիկներին, որոնցից մեծը տասն, իսկ փոքրը հինգ տարեկան էր։ Բէգն իր պահանջի փոխարէն խլեց Յակօի միակ արտը։ Գոհարը՝ Յակօի այրին երկար ժամանակ մերթ կուշտ, մերթ սոված իր որբուկների հետ ծուարեց իր կիսաւեր խրճիթի մէջ, յուսալով մի կերպ քաշ տալ իր ողորմելի գոյութիւնը. բայց վերջիվերջոյ տեսնելով՝ որ այդպէս չարունակել անհնարին է, երկրորդ անգամ յանձն առաւ ամուսնանալ իր որբերին սովից փրկելու համար։ Խորթ հայրն սկզբում սիրով ընդունեց երկու աղջիկներին և խնամում էր զաւակները՝ պէս, բայց ժամանակի հետ նրա վերաբերմունքը փոխուեց, նրանք աւելորդ բեռը նկատեցուն, կերածները աչք եկաւ, միւս երեխաներն էլ սկսեցին նրանց յաճախակի ծեծել, տնից դուրս խրկել, կերակրից զրկել։ Քիչ չէր պատահում, որ երկու որբիկները իրար գրկած բաց երկնքի տակ էին գիշերում նոյն իսկ ցուրտ եղանակներին։ Այդ այն ժամանակն էր, երբ նրանց մայրը հիւանդ ընկած էր անկողնում։ Նրա սիրտը կըսկըծում էր տեսնելով իր վատաբախտ զաւակների դառն վիճակը. առանց այն էլ նրա ջարդուած սիրտը այս վերջին հարուածին էլ դիմանալ չը կարողացաւ և նա վշտահար գերեզման իջաւ։ Երկու որբերը մնացին գլխովին որբ—նրանք այժմ անպաշտպան մուրացիկներ էին։

Այդ ժամանակ միայն մարդիկ յիշեցին այս թըշուառներին։ Գտնուեց մէկը Մոխսի Փանօն, որ վերցրեց

նրանց և պահում էր իր «վարձի» համար։ Որքերից փոքրը նոյնպէս չապրեց երկար, ծանր զրկանքները քայքայել էին նրա քնքոյշ կազմուածքը և նա շուտով թողեց այս դառն աշխարհը և հետեւեց իր վատաբախտ ծնողներին։ Մնաց մեծը, բայց սրա ճակատագիրն աւելի սև եղաւ։ Երբ նա հասած աղջիկ էր արդէն, Փանօի բերդհօլիւր ճագօն, իր երկու ուրիշ ընկերներին հետ նրան բռնի խլեց ու փախցրեց։ Յակօի օջաղը մարեց։

Քաջալ Սրբէն չը կար ու չը կար։ Նա չարունակում էր մնալ բաղաքներում։ Քաղաքային կեանքին նա հեշտ ընտելացաւ, նուիրեց իրան անառակութեան, մոռացաւ հօրն ու նրա ցաւերը, մոռացաւ մօրն ու քոյրերին։ Նրան կարելի էր տեսնել մերթ իբրև սրճարանների ծառայ, մերթ քարվանսարայի «օդաբաշի», մերթ այս ու այն թուրքի տանն ստոր և գաղտնի յանձնարարութիւններ կատարող և մերթ էլ իր նման սրիկաների հետ գինետներում ու անառականոցներում, ուր նա վատնում էր արդար կամ անարդար ճանապարհով ձեռք բերած մի քանի կոպէկները։ Վերջին տարիները նրա առաջ գործունէութեան մի բոլորովին նոր ասպարէզ բացուեց։ Նրան կարելի էր յաճախ տեսնել «փօլիս» էֆէնդու դռանը, կամ զափթիաների հետ չրջելիս։ Շատ երիտասարդներ նրա ցուցմունքով բանտ նստեցին և մեծ փրկանքով դուրս եկան, կամ իսպառ թշուառացան։ Լուրեր էին պտտում նոյն իսկ, թէ նա իսլամութիւն է ընդունելու՝ մի մեծ գումար ձեռք ձգելու համար։ Քաջալ Սրբէն հեռզհետէ լսեց իր ծնողների մահը, քոյրերին վրայ հասած աղէտները, բայց աշխատեց անգէտ ձեւանալ։ Կեանքի հեշտ ճոնապարհը նա գտել էր, մատնութիւնը նրա համար լաւ ապրուստի միջոց էր, վաստակը մեծ էր։

Բայց մի անգամ բախտը երեսը շուռ տուեց նրանից։ Մի գիշեր խաւարի մէջ ատրճանակի մի գնդակ սողաց նրա դէմքի վրայով, անմեղ զոհերը հաշիւ էին պահանջում դահճից։ Հարուածը մահացու չեղաւ, միայն

զոհ գնաց նրա քթի ստորին մասը և վերին շրթունքը։ Սրբէն սարսափեց։ Նա զգաց, որ այս մի փորձին հետեւելու է երկրորդը, և նոյն իսկ երրորդը, մինչեւ վերջ գրուի իր զազիր կեանքին։ Պէտք էր խոյս տալ այդ վտանգաւոր դարձած վայրերից, ուր ամենքը ճանաչում էին նրան։ Բայց ուր փախչել, ուր ծածկուել։ Այդ նեղ ժամին նա յանկարծ յիշեց իր հայրենի գիւղը և մի օր անյայտացաւ քաղաքից։ Գ... գիւղի անառակ զաւակը յետ եկաւ իր հոգու առաքինութիւնները վատնելուց յետոյ, եթէ ունեցել էր, բայց առանց ապաշարանքի, առանց ապաշխարութեան։

Գիւղում նա ամենքին հաւատացնում էր, թէ քաղաքում լաւ սրճարան ունի, թէ եկել է մօրն ու բոյրերին տանելու, որոնց հասած դժբախտութեան մասին իբր ինքը տեղեկութիւն չունէր և թէ գիտէր միայն հօր մահը, որին ինքը հակառակ իր բոլոր ջանքերին օգնել չը կարողացաւ։ Առաջի օրերում նա նոյն իսկ իրան խորապէս վշտացած էր ցոյց տալիս, մանաւանդ՝ քրոջ առեւանգուելու համար։ Բայց յետոյ ի զարմանս գիւղացիների, նա պատրաստուեց գնալ, ինչպէս ինքն էր ասում, «Վիսայիմ» և քրոջ տեսութիւն։ Եւ արդարեւ նա գնաց, գտաւ նրանց, մինչև իսկ «Պալան» պահանջեց քրոջ համար։ Գիւղացոց զգուանքին ու զայրութիւն չափ չը մնաց, երբ իմացան այս բոլորը։

Ամենքն էլ երես դարձրին նրանից։ Սրբէն այդ զգում էր։ Արդէն գիւղական կեանքը մօտ էր նրան ձանձրացնելու, երբ մի օր յանկարծ տեսաւ Մարօին։ Իմանալով որ հարուստ հօր մի հատիկ ժառանգ է այդ գեղեցկութիւնին, նա մտածեց ամեն ճիգ գործ դնել, ամուսնանալ նրա հետ և հօր հարստութեան տէր լինել։ Ի՞նչ անենք, որ ինքը քաջալ Սրբէն է, ողորմելի Յակօի տղան, բայց նա այժմ քաղաքից է գալիս, լաւ խօսում է տաճերէն, վրան մարդավարի շորեր ունի, մի խօսքով էֆէնդի է, միթէ Մարօի ձեռքը կը մերժեն նրան, կամ միթէ Մարօն հէնց ինքը բախտաւոր չի համարի իրան

նրա կինը դառնալով: Այսպէս էր դատում Սրբէն և մի օր Սհօի տունը մտաւ և Մարօի ձեռքը խնդրեց: Սհօն զայրոյթով դուրս վռնտեց նրան. նահապետական գիւղացու վրայ զգուելի տպաւորութիւն թողեց բաղաբի խեղկատակը:

Քաջալ Սրբէն չը յուսահատուեց, նա մտածեց աղջրկան հետամուտ լինել, դրաւել նրան իր պալտօով ու ֆէսով, սիրտը վաստակել և այս ճանապարհով նպատակին հասնել: Եւ Սրբէն սկսեց: Այս բանը պատահեց ճիշտ այն դէպքից յետոյ, երբ Սհօն մերժեց Մարօի ձեռքը Մուսօին տալ:

Մուսօն երեւակայել անգամ չէր կարող, թէ այդ քաջալը սիրտ կ'անի աչք բարձրացնել Մարօի վրայ, ուր քնաց թէ նրան հետամուտ լինի: Բայց ինչէր չէն պատահում աշխարհում. նա յանկարծ իմացաւ, որ Սրբէն նոյն իսկ Մարօի ձեռքն է խնդրել: Թէեւ նրան մերժել էին, բայց միմիայն այդ յանդգնութեան համար նա պատրաստ էր կոկորդը ծամելով նրա զգուելի գլուխը բաժանել մարմնից: Սակայն այդ դեռ քիչ էր. Մուսօն շուտով նկատեց, որ Սրբէն յաճախակի շրջում է ձորաւում և յատկապէս այն ժամերում, երբ Մարօն այնտեղ էր լինում, կասկած չը կար, որ նա հետեւում էր Մարօին: Մի օր մանաւանդ՝ նա մի այնպիսի բան տեսաւ, որ այլ եւս համբերել անհնարին էր: Առաւօտ էր, Մարօն իր մի ընկերուհու հետ վերադառնում էր աղբրից. յանկարծ նրանց առաջ յայտնուեց Սրբէն, և առաջին աղջկանից անցնելով Մարօի առաջը կտրեց: Աղջիկը անծանօթի առաջ շփոթուած ինչ անելը չը գիտէր, մինչեւ Սրբէն աւելի մօտեցաւ, ինչ-որ փափսաց և իր ձեռքը համբուրելով ճակատին դրեց: Մարօն սարսափած փախաւ նրա առաջից: Նոյն րոպէին Մուսօն մի քանի ուտոյնով Սրբէի առաջը կտրեց:

— Զը՛, քաջալ Սրբէ, ինչ ես ամեն օր այս տեղերում հոտոտելով թափառում, ասաց նա հրացայտ աչքերով և բռունցքները սեղմած:

— Էֆէնդը՛մ, քեզ բան արի՛, պատասխանեց Սրբէն գոռոզաբար, ես այստեղ զբօսնում եմ:

— Ես զբօսնել, բան չը գիտեմ. լսիր քեզ ինչ եմ ասում. եթէ մէկ էլ համարձակուել ես այստեղերում երևալ, հաւատան քաջալ գլուխդ կը կոտրեմ, մանաւանդ՝ եթէ քեզ տեսնեմ առաւօտներն ու երեկոները:

— Առաւօտներն էլ կը գամ, կէսօրին էլ, իրիկունն էլ. քեզ ինչ, Էֆէնդըմ: ձորը խօսքոնը չէ:

— Ձորը իմը չէ, բայց այստեղ մէկը գալիս գնում է, նա իմն է, քեզ ասում եմ այստեղ մի արի:

— Ես կը գամ, ինձի Սարգիս Էֆէնդի կ'ասեն:

— Կը գաս,

— Կը գամ:

— Դէ, առ քեզ «կը գամ», ասաց Մուսօն մի ծանր ապտակ տալով երեսին:

Քաջալ Սրբէն փորձեց պաշտպանուել, բայց առողջ յաղթանդամ գիւղացու հզօր բազուկներին դժուար էր դէմ դնել, ուստի նա փախաւ իր բոլոր զայրոյթն ու անզօր վրէժինդրութիւնը թուրքերէն մի լպիրշ հայհոյանքով դուրս թափելով:

IV

Քաջալ Սրբէն գնաց սաստիկ զայրացած, ատամները կրճտելով: «Այսպէս էլ բան. մի վայրենի, մի գիւղացի արջ՝ Սարգիս Էֆէնդու վրայ ձեռք բարձրացնի, անարգի՛: Քաջալ Սրբէ» էր ասում ինձ. կեցիր, անասուն, մրթմրթում էր նա ճանապարհին բռունցքները թափ տալով, կեցիր և տես ինչ կ'անեմ քեզ»: Նա սպառնում էր. բայց իրօք ինչ պիտի անէր, այդ ինքն էլ չը գիտէր: Սեփական պատուի, անարգանքի համար իր անձը վտանգի ենթարկելու քաջութիւնից զուրկ էր նա. «այդ յիմարութիւն է, ասում էր նա, այնպէս պէտք է վրէժինդիր լինել, որ քեզ ոչինչ չը պատահի և եթէ հնար է, նիւթական շահ էլ ունենաս»: Օ՛, եթէ

այս բոլորը քաղաքում պատահած լինէր, նա ի՞նչ հեշտութեամբ Մուսօին բանտ կը նստացնէր իբրեւ «կօմիտաշի», իսկ այժմ... այժմ բոլորովին ուրիշ բան պէտք էր մտածել: Եւ նա մտածում էր:

Մինչ այս մինչ այն, պառաւ Նուբարը չորեք քահանայի առաջ, նրա ձեռք ու ոտքը ընկաւ, որ մի ճարանի Սհօի սիրտը կակղացնելու համար: Մի բանի օրից յետոյ բարի քահանան օրհնեց երկու սիրահարներին նշանը: Գիւղացիք ուրախացան, Սհօն աւելի լաւ ընտրութիւն անել չէր կարող: Կատաղեց միայն Սրբէն: Հակառակորդի այս յաղթութիւնը եւս աւելի բորբոքեց նրա վրէժխնդրութիւնը, հազար ու մի ծրագիրներ անցան նրա փոքրիկ գլխով, բայց ոչ մէկի վրայ կանգ առնել չէր կարողանում և չը կար մէկը, որ նրան խորհուրդ տար, առաջնորդէր իր վտանգաւոր ձեռնարկութեան մէջ: Այս նեղ ժամին նա յանկարծ յիշեց Ճաղօին, իր «փեսային»: Նա ժպտաց, չփեց նեղ ճակատը, բախտաւոր միտք ծագեց նրա գլխում: Սրբէն անյայտացաւ գիւղից:

Ո՞ւր գնաց նա, այդ չիմացան գիւղացիք, և չը հետաքրքրուեցին էլ իմանալ, միայն մի օր յետոյ նա Ճաղօի վրանումն էր և գիշերն այնտեղ հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ փեսայի և աներձագի մէջ.

— Ճաղօ, քո օգնութեանն եմ կարօտ, ես խաթր ունեմ քեզ մօտ, ասաց Սրբէն:

— Ի՞նչ ես ասում: Սրբէ, գլուխս չեմ խնայի քեզ համար, պատասխանեց կեղծաւոր քիւրդը:

— Մեր գիւղի Սհօի աղջկան տեսել ես:

— Հա, տեսել եմ շատ առաջ, մի սիրուն փոքրիկ աղջիկ էր: Ի՞նչ է, չը լինի թէ ուզում ես առնել, չես տալիս:

— Ուզեցի, չը տուին, այժմ արդէն ուշ է, ուրիշի վրայ նշան են դրել:

— Ամենեւին ուշ չէ. ի՞նչ փնաս, որ նշան են դրել,

պսակած էլ լինի, կը փախցնենք, եթէ կամենաս: Ճաշոն աչքի մոզ կարող է փախցնել:

Սրբէն փախցնելու մասին ամենեւին չէր մտածել, ինքը բոլորովին այլ ծրագիր ունէր. ճաշոն աւելի խելացի է... փախցնել... ի՞նչ սիրուն բան կը լինի: Մի րոպէ նա մտածումների մէջ ընկաւ, երեակայութեան առաջ պատկերացաւ Մարօի սիրուն պատկերը. ինչ և լինի, տէր դառնալ այդ պատկերին... բայց յանկարծ այս բանը նրան անհնարին թուաց: Փախցնել... բայց ո՞ւր, ինչպէս ծածկուել, չէ որ իրան հետաքրքրողը միայն Մարօն չէր. հապա նրա հօր հարստութիւնը, ինչպէս կարող էր ձեռք գցել այն, ինչպէս կարող էր գիւղ դառնալ. գիւղացիք, Մուսօն, մանաւանդ Մուսօն, սրանից ամենից աւելի էր վախենում՝ Սրբէն. նրա հարուածները տեսել էր: Մնում էր փախցնել Մարօին և յաւիտեան քրդերի մէջ մնալ, նոյն իսկ քրդանալ. ինչո՞ւ, ի՞նչ օգուտ, երբ հնարաւոր չի լինի Սհօի ժառանգը դառնալ:

—Ո՛ւ, ճաշօ, ես փախցնել չեմ ուզում. այդ աղջիկն ինձ հարկաւոր չէ: Նրա նշանածը, Չոբանենց Մուսօն, ինձ թակեց, նրանից վրէժխնդիր լինել եմ ուզում, թո՛ղ այդ աղջիկը նրան բաժին չը լինի, խլենք այդ աղջիկը նրանից, տանք մի այնպիսի մարդու, որից մի բան էլ մենք չահուել կարողանանք:

Մտածելու հերթն այժմ ճաշօինն էր. նա մի քանի րոպէ լուռ մնաց:

—Ապրես, Սրբէ, լաւ բան միտքս բերիր, այդ աղջիկը մեր Հիւանի բէգին շատ լաւ ընծայ կը լինի. բէգը ձեր երկսից էլ լաւ է, դէ մենք էլ մի բան կը խփենք, երեւի մի քանի ոսկի էլ ինձ ու քեզ բաժին կը հասնի:

Սրբէի դէմքը պարզուեց, նա ձեռները շփեց, տրորեց, կարծես պատրաստուում էր ոսկիներն ընդունել: Միւս առաւօտ ճաշօի վրանից երկու հոգի հեռացան, Սրբէն դէպի Գ. գիւղն եկաւ, իսկ ճաշօն գնաց դէպի Սիպանայ սարը:

Այնտեղ՝ ուր բարձրացնում են իրանց մշուշապատ գաղաթնները Սիպան, Ծաղկեայ և Նեմրուդ սարերը, որոնց հսկայական ստուերները լեռ ու դաշտ ոտնատակ տալով երեկոյեան պահուն ծարաւած վիշապների պէս ձգւում են դէպի ծովակը, ուր բլրակների և լեռների շղթաները քմահաճաբար իրար են փաթաթւում; որպէս կռուի բռնուած գալարուն օձեր և մերթ բաժանուելով կազմում են բիւրաւոր հովաշատ, կանաչաղարդ ձորեր ու հովիտներ. այնտեղ՝ ուր լեռնային ջրերը լիզում են լեռների կրճքերը և նրանց ստորոտներում կազմում են կարկաչին վտակներ և մռմռացող լեռնային գետակներ, այնտեղերում վաղուց է իշխում Հիւսնի բէգը իր «Էլիաթով», վաղուց է՝ ինչ այդ դրախտանման վայրերը մարդասպանների, աւազակների բոյն են դարձել:

Անհոգ և ուրախ է ապրում Հիւսնի բէգը, նա մի փոքրիկ անկախ թագաւոր է: Սիպան ու Ծաղկեայ լեռների առջեւում փռուած, Նեմրուդ լեռան ստորոտներում ձգուած հայ գիւղերը, Արճէշի և Ալջաւաղի քրիստոնեայ ժողովուրդը վաղուց է, ինչ սովորել է կրկնակի հարկ վճարել—Հիւսնի բէգին և պետութեան: Աշխատասէր ու խաղաղ է այդ ժողովուրդը. հարուստ է երկիրը և Հիւսնի բէգը տէր է այդ ժողովուրդին, այդ երկրին: Քանի՜ ձեռներ են աշխատում, որ Հիւսնի բէգն իր ամբողջ էլիաթով կուշտ լինի:

Գարուն էր, Արճիշու սարերի փարթամ գարունը: Հիւսնի բէգը իր օբաներով դուրս էր եկել «եայլաղ»: Սիպանայ սարն իր հիւրընկալ կրճքին վայրենի գաղանի հետ միասին օթեւան էր տուել նաեւ վայրենի մարդին: Քրդերի սև-սև մազէ վրանների մռայլ շարքերը պատել էին հովիտներն ու դարաւանդները: Լեռան ամենախոտառատ և ջրաշատ տեղը գրաւել է ինքը բէգը: Նրա վրանը մի շարք վրանների ծայրումն է և իր մեծութեամբ ու փառահեղութեամբ իշխում է բոլորի վրայ:

Վրանի մուտքը զարդարուած է գոյնզգոյն փնջե-

րով: փայտեայ բարակ սիւները ներկուած են խայտա-
բղէտ գոյներով: Չորս կողմում խիտ առ խիտ գետնին
տնկուած մանր ցիցերը, որոնցից կապուած է վրանը,
նոյնպէս գունաւոր են: Վրանի եզրի և գետնի մէջ բաց
ձնացած տարածութիւնը չըջափակուած է գոյնզգոյն
չղով^{*)}: Վրանը գեղեցիկ չղերով բաժանուում է մի քա-
նի մասերի. ամեն մի չղէ պատ ներկայացնում է մի
տեսակ կանգուն գորգ: Ամենից չքեղ մասն է բէգի ըն-
դունարանը: Սա ներկայացնում է առաջը բաց մի սրահ,
որի յատակը ծածկուած է թանկագին գորգերով և նը-
րանց վրայ փռուած են խաս կտորից մինդարներ և
նոյնպիսի բարձեր: Ընդունարանի պատերը զարդարուած
են բազմաթիւ հին և նոր հրացաններով, երկար, ծայրը
փնջազարդ նիզակներով, քրդական շրջանաձև և կենտ-
րոնն ուռուցիկ վահաններով, Դամասկոսի հին, կեռ
սրերով:

Կէս օր էր: Կուշտ ճաշից յետոյ՝ բարձերի վրայ
թիկն տուած, բէգը ծխում էր իր նարգիլէն և ծուխը
քուլայ-քուլայ դէպի վրանի ցածրիկ առաստաղն էր ար-
ձակում: Նա մօտ յիսուն տարեկան մարդ էր, կարճ մի-
րուք ունէր, փոքրիկ, նիհար դէմք, ճաճպան, վաւաչոտ
աչքեր: Բերանի չուրջը և աչքերի տակ դէմքի կաշին
զգուելի ծալքերով կախուած էր, սեռական անժուժկա-
լութիւնը իր կնիքը դրել էր նրա դէմքին: Բէգը շա-
րունակում էր ծխել և միեւնոյն ժամանակ կամ նայում
էր վրանի առաջ արածող նժոյգներին, կամ նայում
էր հեռուն, ուր տարածւում էր վրանի առաջ ձգուած
լեռնային դարատափը: Յանկարծ նա թողեց նարգիլէն,

*) „Չղը“ կազմուած է բարակ, չղած, համաչափ ճիւղոտներից մի
արշին և անլի երկարութեամբ: Քիւրդ կանաչք այդ ճիւղոտները վարպե-
տութեամբ շարում են իրար կողքի և հիւսում իրար հետ գոյնզգոյն բըր-
դեայ թելերով, և այս անում են այն ձևով որ ստացում է մի տեսակ
շիրմայ քիւրդ կանանց գործած գորգերի պատկերներով: Այդ չղով են
մաղէ մեծ վրանը բաժանում մասերի, սրանով են շրջապատում վրանի
ստորին մասը: Որքան հարուստ է վրանի տէրը, նոյնքան էլ ճոխ և շքեղ
է լինում չղըրը:

լարեց իր բոլոր ուշադրութիւնը և ուղղուելով նստեց. ապա շտապով վերցրեց մօտը դրած դիտակը և նայեց դէպի հորիզոնը, ուր մի մութ շարժուն ստուեր սեւին էր տալիս:

— Մստօ, ձայն տուեց բէգը:

— Բալէ, աղա, պատասխանեց վրանի յետեւից մի ձայն և շուտով մի գեղեցկադէմ երիտասարդ քերդ-յայտնուեց վրանի առաջ. բէգի ծառան էր:

— Մստօ, մէկը դէպի մեր կողմն է գալիս, շուտով ձի նստիր, ընդառաջ գնա և տես թէ ո՞վ է, հրամայեց բէգը. արդեօք տղերից մէկը չէ:

Երեք օր առաջ բէգի էլիաթից մի արշաւախումբ էր հեռացել, այդ խմբի մասին էր խօսում բէգը:

— Այլ խուլա մէ տա մա (ծառադեմ), ասաց Մստօն գլուխ տալով, պատից վերցրեց հրացանը, թռաւ մի մերկ ձիւս մէջքին և սրարշաւ հեռացաւ:

Կէս ժամ չանցած Մստօի հետ վրանի առաջ յայտնուեց ծաղօն և խոր գլուխ տալով բէգին՝ մնաց կանգնած: Բէգը յօնքերի տակից ուշադրութեամբ նայեց ծաղօնի և շուտով ճանաչեց. նա իր մարդկանցից էր, իր նախկին հովուի որդին:

— Խէր հատի, ծաղօ (բարի եկար, ծաղօ), ասաց բէգը. ո՞ր քամին քեզ այստեղ քչեց:

— Աղա, քո սէրն է ծառայիդ բերել քո ոտքը, պատասխանեց ծաղօն քրդական հաճոյախօսութեամբ:

— Տուն, տեղ, մալ, ընտանիք, ո՞ղջ, սալամաթ են:

— Քո սայից *), ողջ են, տէր, քո գլուխը ողջ լինի մեզ համար:

— Տօ, անիրաւ, ասում են ֆլա կնիկ ես ճանկդ գցել, ղօշաղ ծաղօ. որ այդպէս շնորհք ունես, ինչո՞ւ մէկն էլ աղայիդ չես բերում ընծայ:

Ծաղօի սիրտը թրթռաց, իր նպատակին աւելի յարմար խօսակցութիւն սկսել անհնարին էր:

*) Քո սայից = քո շնորհիւ:

— Ճագօի գլուխը մատաղ լինի աղային, աղան որ կամենայ, որ միայն աչքով անի, Ճագօն նրա համար երկնքից հիւրի ցած կը բերի, ուր մնաց թէ ֆլա կնիկ: Բա էլ Աստուած ինչո՞ւ համար է ստեղծել ֆլային, որ մեր աչքի լոյս բեգը մի ֆլա կնիկ էլ չը կարողանայ ունենալ: Աղան որ կայ...

— Լաւ, լաւ, Ճագօ, բաւական է ձաւար անես, քո բերանն էլ, որ բանան, էլ փակել չի լինի. հայրդ էլ քո խասեաթին էր: Դու այն ասան, ինչո՞ւ ես եկել, թէ չէ դու որ հիւրի-փէրիից խօսել սկսեցիր, էլ չես վերջացնի:

— Տէր, հէնց հիւրի-փէրիի համար եմ եկել, հապա էլ ի՞նչ խօսեմ: Բեգը մեր գլխի տէրն է, մենք էլ նրա ծառաներն ենք, նրա շուաքի տակ ապրում ենք, նրան ծառայելու պարտք ունենք, աչքեր ունենք, պիտի նայենք, ինչ-որ մի հատիկ է աշխարհում, ինչ-որ աննման է, այն բեգին պիտի հասցնենք, սա պարտք է, տէր: Դէ, Ճագօն էլ աչքեր ունի, կոյր չէ: Տէր, քանի մի օր առաջ Դ... գիւղով անցնելիս մի աղջիկ տեսայ, ի՞նչ աղջիկ, հրեշտակ, որ շլլուելով երկնքից երկիր է իջել. մի կատարեալ հիւրի: Ասացի գնամ բեգին ասեմ, փլային ի՞նչ սաղ կը գայ այնքան գեղեցկութիւն, այն բեգին է վայել:

Բեգի աչքերը վառուեցին վաւաշտտութեան կրակով: Նա մտածեց մի փոքր:

— Ասացիր սիրուն է:

— Աննման, տէր իմ, ջէննաթի հիւրի, իմ աղան դեռ երբէք այնպիսի կին չի ունեցել:

— Տօ, անպիտան, խանութներիդ չես հաւանում հա՛մ, ասաց բեգը ժպտալով ներողամտաբար:

— Տէր, հաւանում եմ, բայց այն ֆլա աղջիկն ուրիշ բան է, թողուն, թողուն:

— Լաւ, Ճագօ, բայց կարո՞ղ ես առանց աղմուկի գործ տեսնել:

— Տէր, որ հրաման անես մեր տղերքից մի քանիսը

հետս լինին, մի երկու օրեց ֆլա աղջիկն այստեղ կը լինի:

— Հաւատում եմ քեզ, ճաղօ, բայց եթէ զաւմաղալ հանես և բերածդ աղջիկն էլ ասածիդ չափ սիրուն չը լինի, հոգիդ կը հանեմ:

— Ծառադ եմ, տէր:

— Մնացածը քեզ եմ թողնում, առ հետդ, հում կամենում ես. իսկ քո բախշին էլ պարտքս լինի. գնահանգստացիր:

Վարդավառի տօնն էր: Վաղ առաւօտից գիւղի բոլոր ջահէլ հարսներն ու աղջիկները ձորակումն էին: Այսօր նրանց նպատակը մենակ ջուր բերելը չէր, հապա և պէտք է Վարդավառ անէին, իրար թրջէին: Ամենքն էլ կուժեր ունէին, ջրով լցրին ու վար դրին այստեղ, այնտեղ: Չէին շտապում վեր բարձրանալ, սպասողական դրութիւն էր: Դեռ ոչ ոք թրջուած չէր, դեռ չէր յայտնուել մի համարձակը, որ առաջին փորձն անէր: Այդ իսկ րոպէին ձորի լանջի վրայ յայտնուեց Մարօն: Ներքեւում խմբի մէջ ընդհանուր փսփսուկ բարձրացաւ, ինչ-որ ծրագիր էր կազմուում:

— Ամենից առաջ Մարօին թրջենք, թող նշանածը նրան տղկուած տեսնի, ասաց Բաղօնց Գոհարը, մի փոքրիկ չարահաճի աղջիկ:

— Հա, հա, Մարօին, Մարօին, ձայն տուին այս ու այն կողմից մի քանի աղջիկներ:

Կազմուած դաւադրութեանն անտեղեակ, Մարօն ցած իջաւ, աղբրին հասաւ, կուժը լցրեց ջրով. հէնց այդ րոպէին Գոհարը մօտեցաւ և երկու բռնով արագ-արագ ջուր ցանեց Մարօի վրայ, գոռալով՝ «Վարդավառ»: Ընդհանուր բրբիջ բարձրացաւ. «Վարդավառ», լսուեց այս ու այն կողմից: Մարօն իրան չը կորցրեց, նա բարձրացրեց իր կուժը և արագութեամբ դատարկեց Գոհարի գլխին: Վերջինս այնպէս թրջուեց, որ ասես աւազանի մէջ թաղուեց դուրս եկաւ: Ծիծաղն ու ուրա-

խաձայն աղաղակներն այս անգամ կրկնապատկուեցին: Ընդհանուր իրարանցումն սկսուեց: Ձորակը թնդում էր, բուն Վարդավառն սկսուեց: Թրջում էր, ով ում կարողանում էր: Մէկը կուժն առած հալածում էր իրան թրջողին, որ աշխատում էր ձորակի հեռաւոր կողմերն ապաստանել. միւսը փորձում էր միամիտ կանգնած ընկերուհուն հրել, վտակի մէջ ձգել. ոմանք բաշքշում էին իրար, ուրիշները բռնով ջուր ցանում իրար վրայ. աւելի չարճճիները, մանաւանդ նրանք, որոնք ամենից առաջ թրջուել, մուկ էին դարձել, մտել էին վտակի մէջ և աջ ու ձախ ջուր էին չփում և ամենքի ծիծաղն ու աղաղակը, ճիչն ու կանչը լռուոցը լցրել էր ձորակն ու չրջակայքը:

Մարօի և Գոհարի վրայ այլ ևս ուշք դարձնող չը կար: Աղջիկները միայն իրարանցման սկզբում տեսան՝ թէ ինչպէս Գոհարը խլեց ջրով լի մի կուլիկ և ընկաւ Մարօի յետեից, որ փախաւ դէպի ձորակի հակառակ կողմը, դէպի դաշտը: Այստեղ երկու հակառակորդներն սկսեցին պտոյտներ կաղմել. Գոհարն աշխատում էր ջուրը ցանել Մարօի վրայ, իսկ սա խոյս էր տալիս: Միենոյն ժամանակ մնացած աղջիկները աղբրի մօտ շարունակում էին իրանց Վարդավառը: Յանկարծ մի զարմանալի բան պատահեց: Այստեղից, ուր Մարօն և Գոհարն էին, մի այնպիսի ճիչ լսուեց, որ ուրախ, աղմկուող խումբը սարսափից քար կտրեց և վայրկենապէս լռեց, ինչպէս ճնճողւկների ճռուողող երամը լռում է, երբ յայտնւում է բազէն:

Ամենքի հայեացքներն ուղղուեցան դէպի այն կողմը և նրանց աչքին հետեւեալ տեսարանը ներկայացաւ: Աւազակների մի զինուած խումբը յարձակուեց երկու աղջիկների վրայ, Գոհարն ընկաւ ուշաթափ՝ հազիւ կարողանալով կոչել՝ «Շաման, տարան», մինչդեռ Մարօին բռնեցին մի բանի հոգով և շտապեցին կապտել ձիու վրայ: Աղջիկների զարհուրած խումբը քար կտրած՝ պապանձուել էր, նոյն իսկ օգնութիւն չէր գոռում,

այն աստիճան արագ կատարուեց բոլորը, այն աստիճան անսպասելի և սարսափելի էր դիպուածը։ Երբ Մարօն ձիու վրայից մի անգամ ցած չպրտեց իրան և մնաց ուշաթափ, այդ ժամանակ միայն խմբի միջից մէկը յանկարծ գոռաց՝ «վայ, տարան Մարօին»։ Պապանձուած խումբը միաձայն ճչաց՝ «տարան, տարան»։ Ուրախութիւնը սուգի, ծիծաղը՝ լացի փոխուեց. էլի մի րոպէ և աղջիկների բոլոր բազմութիւնը վազեց ձորն ի վեր դէպի գիւղը գոռալով՝ «տարան, տարան»։

Յամբողջ գիւղն իրար դիպաւ, մարդ թէ կին, մեծ թէ փոքր միանգամից դուրս թափուեցին տներից և դէպի ձորակը գրոհ տուին։ Ամեն մէկը կարծում էր, թէ իր քոյրը կամ աղջիկը տարան։ «Տարան» լսում էր ամեն բերանից։ Օգնութեան վազեցին գիւղի երիտասարդները՝ որը զինուած, որն անզէն, որը մահակով, որը որ և է կարասի ձեռին բռնած։ Առաջին օգնութեան վազողներից մէկն էր նաև Մուսօն, ձորակի գլխից նա նոյն իսկ ազօտ կերպով նշմարեց, թէ ինչպէս մէկին կապեցին ձիու վրայ և սրարչաւ հեռացան աւազակները։ Ոչ մի կասկած անգամ չունէր որ տարուածը Մարօն էր. նա նոյն իսկ չէր հարցնում, թէ ում տարան, այլ խեղադարի պէս ձորակի գլխից ցած գլորեց իրան և քանի ոյժ կար ոտներում վազեց դէպի աւազակների զինուած մի խմբակ, որ աղջկան փախցնելուց յետոյ կանգնել էր՝ հետամուտ լինողների առաջը փակելու համար։ Ինքը չիմանալով թէ անզէն ինչ կարող է անել զինուած աւազակների խմբին, Մուսօն այնուամենայնիւ վազում էր ու վազում, յանկարծ մի քանի հրացաններ տրաքեցին և մի գնտակ Մուսօի կողքը ծակեց անցաւ. վիրաւորուած երիտասարդը կողքը բռնեց և սոսկալի ոռնոց արձակելով, գետին ընկաւ։ Միւս գիւղացիները շփոթուած կանգ առան, ոմանք Մուսօին շրջապատեցին. աւազակները Մարօին տարան անարգել։

Սհօն էլ լսեց սուգ ողբի ձայները։ Երբ առաջին անգամ նրա ականջում հնչուեց «տարան» բառը, սիրտն

այնպէս ճմուռեց, որ կարծես մէկը հզօր ձեռքով սղմեց և մի առժամանակ դադարեցրեց նրա թրթռոցը, կարծես մի բան կտրուեց և կախ ընկաւ նրա կրծքի տակ։ Ոտները թուլացան, ծնկները դողում էին, բայց և այնպէս նա իր վերջին ճիգերը հաւաքեց և դէպի ձորակը վազեց։

«Տարան, տարան», գոչում էին չորս կողմից դէպի ձորակը վազողները։

— Այդ որին տարան, հայ բրիտոնեաներ, հարցրեց մահուան գունատութեամբ ծածկուած Սհօն առաջին պատահած մարդին հէնց ձորակի գլխին։

— Վայ, բո տունն աւերուի, Սհօ, Մարօին տարան քրդերը։

— Մարօին, հազիւ կարողացաւ բացականչել ծերունին նուաղած ձայնով և ընկաւ զառիվայրի վրայ կիսակենդան։ Մարդիկ վազեցին, նրան ուշքի բերին։ Նա ցնցւում էր բոլոր մարմնով դողոցքով բռնուածի պէս։ Քիչ յետոյ հաւաքելով իր բոլոր ուժերը փորձեց իջնել դէպի ձորակը, բայց դարձեալ ընկաւ, մի փոքր տեղ ձեռների վրայ գնաց, յետոյ կանգնեց, մէկ էլ ընկաւ և այսպէս մերթ գլորուելով և մերթ սողալով՝ նա ձորի յատակին հասաւ։ Նա ոտաբոբիկ էր ու գլխաբաց, ոտնամաններն ու գլխարկը թողել էր ճանապարհին, սպիտակ մազերն ու միրուքը խճճուած, աչքերը վառւում էին ճերմակ յօնքերի տակից. նա դողդոջիւն ձեռները տարածեց օդի մէջ, երկնքին նայեց՝ «Մարօն», կոչեց։ Կարծես աղերսում էր երկնքին յետ տալ իր Մարօն։ Յետոյ նայեց իր շուրջը, մազերը փետելով, գլխին տալով, մօտեցաւ աղբրին, տեսաւ Մարօի կուժը, երկու ձեռքով գրկեց, բարձրացրեց, ինչպէս մայրը գրկում է զաւակին. և այդ անշունչ առարկային նա հարցնում էր՝ ուր է Մարօն, ինչ եղաւ էս սարերի ջէյրանը, ձայն չի տալիս, «օֆ». և նա թափով գետին զարկելով կուժը փշուր-փշուր արեց։

Նա մի առժամանակ սառած նայեց կփի կտոր-

ներին, յետոյ կամացուկ նստեց, հաւաքեց մի քանի կտոր և դառն-դառն արտասուեց: Խոշոր կաթիլները գլորւում էին նրա ծեր միրուքի վրայով. այդպէս կարտասուէր հին աշխարհի մի ծեր թագաւոր իր դահի և քաղաքի աւերակների մէջ: Գիւղացիք շրջապատել էին նրան, ոմանք արտասուում էին, բայց ոչ ոք չէր համարձակւում մօտենալ, խանդարել այդ վսեմ ողբը, — մի ամբողջ երկրի սուգն էր կատարւում, ծերունու աչքերով մի ամբողջ ժողովուրդ էր արտասուում:

Քիչ յետոյ յուսահատ ու վշտահար գիւղացիների երկու խմբեր երկու կիսամեռ մարդիկ էին տանում դէպի գիւղ. մէկը վերաւոր Մուսօն էր, իսկ միւսը՝ ուշաթափուած ու վշտաբեկ Սհօն: Կարծես յուղարկաւորութիւն լինէր, սրտերի թաղում էր կատարւում:

Անցան օրեր և ոչ ոք չիմացաւ, թէ ովքեր և դէպի ուր տարան Մարօին: Ծերունի Սհօն անկողնումն էր, ծանր վիշտը կամաց-կամաց քաղում էր նրա կենսական ոյժերը, աշխարհն ասես փուլ էր եկել նրա գլխին, նրան այլ ևս ոչինչ չէր հետաքրքրում, կամ աւելի շուտ նա ոչինչ չէր հասկանում: Ոչ ոքի ոչինչ չէր ասում, կամ հասկանում էր ինքն իրան, կամ լուռ նայում էր առաստաղին: Նրան դժուարութեամբ էին կերակրում: Խնամողը Նուբարն էր, որ մերթ տուն էր վազում Մուսօին նայելու, մերթ գալիս էր Սհօի մօտ:

Սակայն Մուսօի վերքն այնքան էլ ծանր չէր, գընտակը շատ խոր չէր մտել, թէև տակաւին վիրաւոր, բայց նա շուտով վեր կացաւ, մինչդեռ Սհօն շարունակում էր մնալ անկողնում: Այժմ մայր և որդի սկսեցին խնամել ծերունուն: Երբ Նուբարը գդալով կերակուրը մօտեցնում էր նրա շրթունքներին, նա յետ էր մղում գդալը, ասելով՝

— Էլի ապրեմ, որի համար... վախ, Մարօ:

Քունն էլ փախաւ նրա աչքերից, ամբողջ ժամեր աչքերը յառած առաստաղի մի կէտին, նայում էր ան-

Թարթ և յանկարծ չորացած մատը դէպի վեր մեկնելով ասում էր.

— Նայիր, Նուբար, էս առաստաղն ինչքան սև է, սեւ, սեւ... Օ՛խ, Նուբար, էս վերան երկրի մէջ ամեն բան սև է. մեր վաթանը սեւ, մեր երկինքը սեւ, մեր օրեր սեւ, մեր արև սեւ, մեր բախտն էլ սև, մեր սիրտըն էլ սեւ, մէկ իմ Մարօն էր պայծառ ու խօրօտ, մէկ նրա օրը սև չէր, այն էլ շատ համարեց Աստուած: Դէ, այդպէս էլ պէտք էր, ախր խօրօտը խեղճն ի՞նչ աշի, խօրօտը զալումինն է, զալումն էլ եկաւ ու տարաւ, օօֆ...

Մուսօն էլ լռեց: Նրա քաղցր երգերի արձագանքն էլ չէր խնդացնում ձորակն ու դաշտերը, ուրախ խմբերի, խնջոյքների մէջ էլ չէր երևում նա: Գիշեր-ցերեկ անվերջ թափառում էր այն տեղերում, ուր դիպել էր Մարօի ոտքը, նայում էր այն ծաղիկներին ու խոտերին, որոնց նայել էր Մարօն, դիպել էր նրա ձեռքը, նստում էր այն աղբրի մօտ, որտեղից ջուր էր վերցնում Մարօն, ակնոյ էր դնում ջրի միակերպ քչքչոցին, ասես աշխատելով նրա ձայնից հասկանալ թէ ո՞ւր է Մարօն: Մէխ, գոնէ իմանայի թէ ո՞ւր տարան, մրմնջում էին նրա չորթունները. եթէ աշխարհի ծայրումն էլ լինի, երկաթէ տրեխներ կը հագնեմ, պողպատէ դաւազան ձեռք կ'առնեմ և Մարօին կը բերեմ, կամ գլուխս մատաղ կը տամ նրան: Շատ անգամ յուսահատուած սկսում էր բարձրաձայն հեկեկալ, հսկայ տղամարդը իր անզօրութեան մէջ արտասում էր ինչպէս մի երեխայ, երբ անկարող էր լինում մի հնար գտնել: Ապա յոգնած գլուխը դնում էր հէնց աղբրի ափին, ջրերի կարկաչունը կամաց-կամաց թմրեցնում էր նրան, բունը գալիս էր մի առժամանակ ամոքելու նրա հոգին այրող վշտերը: Ապա վերջապէս նա վեր էր կենում և գլխիկոր գնում դէպի գիւղ, սիրտը կոտրուած, հոգին վշտահար ներս էր մտնում Սհօի տունը: Ծերունին սովորաբար բնած չէր լինում:

—Է՛, որդի, եկա՛ր, դառնում էր նա դէպի Մուսօն. տարաւ Մարօին հա՛ա... Վայ, Մուսօ, ինչ բերախտ փեսայ եղար, ինչո՞ւ մի չես բերում տեսնեմ Մարօին... Այստեղ ձայնը կերկերում էր, սիրտը փղձկում էր, արտասուքները խեղդում էին նրա կոկորդը և ծեր աչքերից թափւում էին կաթիլ-կաթիլ. նրան միանում էր նաև նուբարը:

Մուսօի սիրտը կտոր-կտոր էր լինում: Իր սիրելու կորուստը, այս խղճալի ծերունու անհուն վիշտը ոչ մի րոպէ՛ նրան հանգիստ չէին տալիս և նա օր ու գիշեր մտածում էր, թէ ինչ հնարքով գտնի Մարօին: Ոչ մի վտանգ նրան չէր վախեցնում, նա պատրաստ էր Մարօի սիրուն՝ գոյնը իջնել. սարսափելին այն էր նրա համար, որ չը գիտէր, թէ ո՞ւր գնայ, ո՞ւմ հարցնի, ո՞ր տեղ փնտրի իր տարաբախտ Մարօին: Երկար մտածեց նա, վերջապէս մի օր Սհօի մօտ եկաւ ու ասաց.

—Ես էլ համբերել չեմ կարող, հայր, կ'երթամ երկրէ երկիր կը թափառեմ, կամ գլուխս մատաղ կը տամ, կամ կը գտնեմ, կը բերեմ Մարօին:

Նրա ձայնը խիստ էր, խօսքերը վճռական. երևում էր, որ նա մի յանգուզն ձեռնարկութեան վճիռ է կայացրել:

—Թայ հո՛ւ, մեռնեմ քեզ, էս մութ աշխարհի մէջ, էս սև օրերին որտեղից գտնես Մարօին, զուլումը չորս կողմերս բռնել է:

Նուբարն էլ մէջ ընկաւ. աղաչեց, պաղատեց, որ չերթայ, միւսնոյն է գտնելու չէ, գտնի էլ, չի կարող յետ բերել. մինչև հիմա, ո՞ր փախցրած հայ աղջիկն է յետ բերուել. զուր ինչո՞ւ սեպնել իր օրերը. մէկ էլ սև կապի իր մայրը, մեղք չէ... Բայց իզո՞ւր...

Մուսօն գնաց ու գնաց, ո՞ւր... այդ ոչ ոք չիմացաւ:

V

Ամառ էր։ Արճիշու սարերում մի վայրենի կինդանութիւն էր տիրում։ ամեն մի հովտում, ամեն մի լեռան լանջի վրայ, ամեն մի ձորում վխտում էին քրդերը։ Սեւսե վրանների մռայլ շարքերը ձգւում էին անընդհատ շղթաներով. մանր ու մեծ լամուկները ոտները մերկ, գլխաբաց, մի հատիկ կտաւէ շապիկ կեղտոտ մարմինների վրայ խաղում էին այդ վրանների առաջ հսկայական դամիրների հետ, ոմանք էլ մագլցում էին լեռների ժայռոտ կատարները և զուարճանում էին մանր քարեր գլորելով վերից վայր։ Մի փոքր աւելի հասակաւորները իրանց կոպալներով զինավարժութիւն էին անում։ Անմիջապէս վրանների յետևում կամ քիչ հեռու մի հարթութեան վրայ, մի աղբրի գլխին համախմբուած և պար կազմած քրդուհիներ իրանց կաշուէ գոգնոցների վրայ պտտացնելով թէշիկների պոչերը, բրդէ թելեր էին մանում և այս ու այն արիւնալի կռում ընկած քաջերին երգերով գովաբանում։ Տղամարդիկ սակաւ էին երևում վրաններում, ընդամենը մի բանի հոգի, որոնք արևելքին յատուկ ծուլութեամբ ձգուել էին դալարաշատ թմբերի վրայ և անհոգ ու լուռ ծխում էին, երբեմն-երբեմն միայն միմի բառ ուղղելով մօտը պառկած հարևանին։ Մնացած տղամարդիկ ձիաւորուած գնացել էին աւարի ու կողոպուտի։

Այդ լեռներում յանկարծ յայտնուեց շատ հեռու երկրից եկած մի երիտասարդ քիւրդ սրանչելի ձայնով։ Նա սէր ու քաջութիւն էր երգում։ Քրդական իւրաքանչիւր օբայում նրա տխուր, սրտաճմիկ երգերը դուրս էին քաշում վրաններից քրդուհիներին, որոնք իսկոյն շրջապատում էին անծանօթ երգչին և ձեռներն այտերին դրած, գլուխներն օրօրելով լսում էին զարմանալի երգչի վշտոտ երգերը։ Նա երգում էր ազդու, սիրտ պատառող ձայնով, երգում էր այնպէս, որ ասես

Թէ իր հոգին մաս-մաս դուրս էր գալիս երգի իւրաքանչիւր բառի, իւրաքանչիւր հնչիւնի հետ. կ'ասես վշտերի մի ծով կար ներսում, որ թափւում էր ու թափւում, բայց վերջ չէր առնում: Վայրենի պօէզիայի սիրահար քրդերի աչքերից նա քամում էր արտասուքի կաթիլներ և այրում, փոթոթում էր նրանց սրտերը:

Մի օբայում նա միայն մի քանի օր էր անցկացնում: Նրան պատում, հիւրասիրում էին, և յանկարծ նա անյայտանում էր, երբ և ուր, այդ նա ոչ ոքի չէր ասում և ոչ ոք չէր իմանում: Շատ յետոյ միայն լսում էր որ նա երգում է յաջորդ օբաներում: Այնտեղ էլ էր յուզում ամենքին, այնտեղ էլ էր լացացնում իր ցաւոտ երգերով և կրկին անյայտանում: Ո՛չ որ չը գիտէր, Թէ ով է նա, ինչու է թափառում աշիրէթից աշիրէթ, օբայից օբայ, և այդ ինչ վիշտ է, որ կրծում է այդ զարմանալի երգչի սիրտը: Նրա խորհրդաւորութիւնն ամենքին ճնշում, կաշկանդակում էր, տխուր մեղամաղճոտ երգերի բաղցրութիւնը, գեղեցիկ գունատ դէմքը, բարձր հասակը ամենքին դիւթում էր և ոչ ոք չէր հարցնում նրանից իր գլխի եկածները, ամենքը համոզուած էին, որ նա մի թշուառ է և այդքանով բաւականանում էին: Ամեն անգամ երբ քրդուհիները նրան չըձապատում էին կամ վրանների խորքից գաղտագողի աչք էին ածում երգչի վրայ, վերջինս ուշադիր հայեացքով դիտում էր իր չըձապատողներին, ասես Թէ փնտրում էր մէկին, և երբ չէր գտնում իր ուղածը, երբ յուսախաբւում էր իր սպասելիքների մէջ, դադարեցնում էր իր վշտոտ երգերը, և իր անբաժան կոպալը ձեռք առած շարունակում էր իր խորհրդաւոր ճանապարհորդութիւնը դէպի այլ լեռներ, դէպի այլ աշիրէթներ:

Երկար թափառեց նա: Գրգուռից սկսեալ մինչև Նեմրուդ, Նեմրուդից մինչև Սիպան ու Ծաղկեայ սարերը ոտնատակ տուեց, ամեն տեղ լացացրեց: Ահա վերջապէս այս վշտի երգիչը Սիպանայ սարի վրայ է, Հիւսնի

բէգի օրայումէ Վրանների առաջ մի քարի վրայ նստած, նա երգում էր քրդական հռչակաւոր պօէման «Սարէ-Սիպանէն»:

Քրդուհիները և մեծ ու փոքր լամուկները շրջապատել էին նրան: Վրանները դատարկուել էին: Միայն ծայրի զարդարուած, մեծ վրանի մէջ միայնակ ու տըխուր նստած էր մի հատիկ քրդուհի և ձեռքը ծնօտին դրած՝ նայում էր դէպի հեռուն, դէպի հորիզոնը, ուր բարձրաբերձ լեռներն իրանց գազաթներն ամպերի մէջ թաղելով՝ կ'ասես ջանք էին անում ձգուել, երկնքին հասնել: Նա էլ հեռուից տեսաւ այդ համախմբումը, հասկացաւ, որ այնտեղ ինչ-որ ուշադրաւ ու հետաքրքիր բան է կատարւում, քանի որ ամենքն էլ դէպի այնտեղ են վազում, նոյն իսկ նրա ականջին էլ հասաւ աղուածայն սրնգի ձայնը, բայց և այնպէս նա տեղից չը շարժուեց, այլ շարունակում էր յամառ կերպով նայել դէպի հորիզոնը, կ'ասես թէ սպասելով մէկին, որ այդ հորիզոնի վրայ պիտի յայտնուէր, որ այդ լեռներից պիտի իջնէր, երկնքից պիտի ցած գլորուէր:

Այդ վշտահար, այդ սգաւոր քրդուհին Մարօն էր և մեծ, զարդարուած վրանը՝ Հիւսնի բէգի վրանն էր, ուր բանտարկուած էր նա, որպէս թռչնակը ոսկեայ վանդակի մէջ:

Ճաղօն ու Սրբէն իրանց զարհուրելի ծրագիրն իրագործեցին: Վարդապառի տօնի մասին Սրբէն յայտնեց Ճաղօն և սա մի խումբ քրդերի գլուխն անցած՝ փախցրեց Մարօն և Հիւսնի բէգին յանձնեց, որ ֆլա գեղեցիկուհուն իր կանանոցի զարդը դարձրեց: Ճաղօն չէր խաբել. Մարօն աննման էր, բէգը իր ցնծութիւնն ու գոհունակութիւնն արտայայտեց այն առատաձեռնութեամբ, որով նա լիառատ վարձատրեց Ճաղօնին: Սրբէն էլ իր բաժինն ստացաւ: Վաճառքը վերջացաւ, զոհը յանձնուեց դահճին, որ նրա աղտեղի գրկի մէջ դանդաղ կերպով փչի իր շունչը:

Ինչպէս միշտ, այսօր էլ նրա սիրտը սև էր որպէս

ազաւաւի թեւ և դէմքը սգաւոր ու թախծապատ: Նրա վառվռուն աչքերը խորն էին ընկել և անվերջ արտասուքից ուռել, կարմրել: Նրանց մէջ վառուող նախկին կուսական խանդը մարել էր, տեղի տալով մի անհուն վշտի արտայայտութեան, վիշտ՝ որ կաթիլ-կաթիլ քամուելով՝ քանդում էր նրա սիրտը մինչև յետին թեւերը և թափանցում էր նրա հոգու խորքերը գերմարդկային ցաւեր պատճառելով: Նրա երկար, թաւ արտեանունքները մշտաւ արտասուքից բաժանուել էին, ոլորուել իրար, գեղափոխիթ այտերը նիհարել և գունատուել էին, իսկ կարմիր շրթունքները ծածկուել էին հիւանդոտ դեղնութեամբ: Դժուար էր նրան ճանաչել, նա այժմ նմանում էր մի մեղրամոմի, որ օր օրի վրայ այրուելով մօտ էր մարելու: Եւ սակայն ընդամենը ամիս ու կէս էր, ինչ նրան խլել էին իր հօրից և Մուսօից:

Իր անձնական դժբախտութեան, իր կուսական պատուի անարգանքի վրայ աւելացած էր նաև իր սիրելիների ցաւը. ինչ եղաւ հայրը, մեռաւ արդեօք, թէ գեռ շարունակում է իր արտասուելի կեանքը, և միթէ կարող էր նա տանել այդքան ծանր հարուած, կարող էր նա առանց իր Մարօի արեւ տեսնել, օդ շնչել, կեանք վայելել: Հապա Մուսօն... ինչ է անում այժմ, ինչ է մտածում արդեօք, ո՛ր է... գուցէ իր յետևից ընկաւ և այս գազանները սպանեցին նրան, թէ՞ յուսահատութիւնից վայր գլորեց իրան ժայռից և մահ գտաւ Մարօի սիրուն: Ո՞վ գիտէ, գուցէ և մոռացաւ Մարօին, մոռացաւ իր սէրը և այժմ կապուել է մի ուրիշի հետ, չէ՞ որ ինքը մեռած է և ո՞վ է մեռած սիրելու համար իր գլուխը մատաղ տալիս... այսպէս էր մտածում Մարօն և օր ու գիշեր հանգիստ չունէր: Բէգի բոլոր գուրգուրանքները, նրա բոլոր ընծաներն ու զարդերը չը կարողացան մազի չափ անգամ մեղմացնել Մարօի կրակիձր, մի րոպէով ցամաքացնել նրա արտասուքները. ընդհակառակը բէգի ներկայութեամբ նրա տանջանքները կրկնապատկուում էին, նրա զգուելի ու վաւաչոտ

դէմքի վրայ փայլող ժպիտը սպանում էր Մարօին, որ պատրաստ էր իր կեանքն անգամ տալ, այդ դէմքն ու այդ ժպիտը չը տեսնելու համար: Օ՛, ինչ սիրով նա վայր կը գլորուէր այն լերան կատարից, բայց հնար չունէր, հսկում էին նրա վրայ, մենակ չէին թողնում դուրս գնալ:

Այսօր էլ միևնոյն մտքերն էին պաշարել նրան, գոհ էր իր միայնութեամբ, նրա մտքերը խանգարող չը կար: Եւ ո՞ր գնար նա, անծանօթ բերդէր գլխին լսելով. չէ՞ որ դրանով նա միայն իր հին ցաւերը կը նորոգէր, պիտի յիշէր իր Մուսօի երգերը, և կոյ աշխարհում մէկը, որ Մուսօի պէս երգել կարողանայ: Մարօն մի ծանր և երկար ախ քաշեց, հեռուում շարունակում էր հնչուել երգչի սրնգի դողդոջուն ձայնը: Յանկարծ նրա առաջ կանգնեց բէգը:

— Մարօ, դու էլի տխուր ես, ասաց բէգը:

Մարօն լուռ էր. նա միշտ այսպէս էր, լուռ էր, երբ բէգը խօսում էր, լուռ էր, երբ բան էր հարցնում, երբ գուրգուրում էր. լուռ էր, երբ բարկացած ժամանակ անարգում հայհոյում էր. նա մի գոհ էր, որ իր դահճի բոլոր գործողութիւնները տանում էր մահուան դատապարտուածի անտարբերութեամբ: Միայն այդպիսի բռնութիւններում աչքերի մէջ միշտ մի այնպիսի ատելութիւն ու զգուանք էր փայլում, որ բէգն անգամ իր վաւաչոտ աչքերն աշխատում էր հեռացնել նրա հայեացքից, չը տեսնել, չը զգալ իր գոհի այդ ծակող զզուանքը, այդ թունոտ ատելութիւնը, որպէսզի իր մէջ կիրքը չը թուլանայ, գոհի գրաւիչ մարմնի բուրմունքով արբենալ, թմրիլ կարողանայ: Բայց Մարօն միշտ նայում էր, փնտրում էր բէգի աչքերը, որ այնտեղ թափի իր ատելութեան թոյնը, այդ անպաշտպան, թոյլ, անզէն գերին յանկարծ գտել էր իր դահճի հակառակորդի թոյլ կողմը և նրա կրքերը սանձելու հրաշալի հնարը: Ամեն անգամ երբ մօտենում էր Մարօին, երկու հակառակորդների մէջ սկսում էր խուլ, կա-

կատաղի մրցութիւն: Գերին, զոհը իր սպանիչ հայեացքով աշխատում էր շանթահարել նրան, զսպել նրա մէջ նստած գազանը, մինչդեռ վերջինս լաւ զգալով այդ ցուրտ հայեացքի բոլոր ոյժը, աշխատում էր չը նայել իր ճիրանների մէջ թրպրտացող զոհի աչքերին, նրանք սարսափելի էին, նրանց մէջ այնքան ատելութիւն, զգուանք, արհամարհանք կար, որ թոյլ զոհը յաղթում էր: Այդ դէպքերում կատաղած բէգը իր պարտութեան վրէժը լուծում էր անպատկառ հայհոյանքներով և հեռանում էր:

Այսօր էլ սկսուեց նոյն խուլ մրցութիւնը երկու անհաւասար ոյժերի մէջ:

— Ինչո՞ւ չը գնացիր միւսների հետ այնտեղ, շարունակեց բէգը առանց նրա աչքերին նայելու, ցոյց տալով երգչի կողմը և նստեց նրա կողքին, ձեռքը ուսին դնելով: Մարօն պատասխանի փոխարէն նայում էր բէգի դէմքին, նայում էր նրա ցած կախած աչքերին, նայում էր և միայն մի բան էր մտածում, թէ ինչ սիրով նա իր քնքոյշ թուլացած բազուկներով կը խեղդէր այդ զգուելի հրէշին և նոյն իսկ ատամներով կը կրծէր նրա աղտեղի կոկորդը:

— Մարօ, ինչո՞ւ չես խօսում, կ'ուզե՞ս ուղարկեմ երգիչն այստեղ գայ, թէ՞ ուզում ես ինձ հետ մենակ լինել. հա՛, հա՛, հասկանում եմ միտքդ, դե՛ ֆլա, ասաց բէգը ժպտալով և սիրտ արեց նրա աչքերին նայել: Այս անգամ դերերը փոխուեցին, ընկճուող, պարտութիւն կրողը զոհն էր. բէգի այդ ժպիտը հոգեհան էր, Մարօն այդ ժպիտը տանել չէր կարող. բէգի այդ զէնքն անհամեմատ աւելի վտանգաւոր էր ու սուր, քան թէ Մարօի ցուրտ, սպանիչ հայեացքը և եթէ բէգը կարողանար միշտ ժպտալ, Մարօն երբէք այդ մրցութեան մէջ յաղթող չէր հանդիսանայ, ինչպէս այս անգամ: Բէգը շարունակում էր ժպտալ և աւելի ու աւելի մօտ նստել Մարօին, վերջինս այդ անտանելի ժպիտը չը տեսնելու համար երկու ձեռքով ծածկեց դէմքը:

Այնուհետև երկար ժամանակ բէգը շարունակում էր փայփայել լուռ, սգաւոր զոհին, հազար ու մի խոստումներ էր անում: Իզո՛ւր, Մարօն մնաց լուռ, անտարբեր, և ձեռները չը հեռացրեց դէմքից:

Չանձրացած ու թուլացած բէգը ոտքի կանգնեց:

— Անդգամ ֆլա՛, մոմռաց նա ատամները սղմած և դուրս գնալով հրամայեց երգչին իր մօտ կանչել:

Քիչ յետոյ բէգին խորը գլուխ տալով՝ առջևը կանգ առաւ մի յաղթանդամ և գեղեցկադէմ երիտաւարդ քիւրդ: Բէգը նրան նայեց փորձող հայեացքով:

— Անունդ ի՛նչ է, կուռօ՛, ասաց նա:

— Ավդօ՛, տէր, ծառադ եմ:

— Ո՞րտեղացի ես:

— Ծառադ Սինակայ սարերիցն է, տէր:

— Ուրեմն Մոսկովի երկրիցն ես:

— Այո՛, տէր, Մոսկովի երկրից փախստական եմ:

— Ինչո՞ւ համար ես փախել:

— Արունքի համար, տէր, արունք եմ արել և փախել եմ մշտապէս այս կողմերում մնալու համար:

— Կուռօ՛, ամօթ չե՞ք եղ, որ արունքի համար թողել ես տուն ու տեղ և փախել. դու աշիր չե՞ս, որ թշնամուդ առջևից խոյս ես տուել և չօլերն ընկել:

— Տէր, ծառադ ո՛չ իր թշնամուց է փախել և ո՛չ նրա վրէժխնդրութիւնից, այլ Մոսկովի օրէնքների երեսից: Այնտեղի օրէնքներն այս տեղի նման չեն, վատ են, արիւնն արիւնով լուսնալ չը կայ այնտեղ, այլ արունքի համար մարդի պատժում են և այն ինչպէս— բռնում են, ոտները շղթայ են դնում, քշում են շատ հեռու տեղեր, այնքան հեռու, որտեղ մարդիկ սառցէ տների մէջ են ապրում: այնտեղ մարդին փակում են գետնափորների մէջ, որ եղունգներով ոսկի և արծաթ հանի հողի միջից: Մոսկովի այդ օրէնքից եմ փախել, տէր:

— Հա՛, գլխի ընկնելով և համաձայնելով ասաց բէգը. հա՛, այդ օրէնքը լաւ օրէնք չէ, այդ լաւ չէ,

կորմանը հափս չը պիտի մտնի. լաւ ես արել որ փախել ես: Ասում են լաւ ես երգում, հապա մէկ երգիր լսեմ ձայնդ. նստիր այնտեղ:

Անծանօթը ծունկ չոքեց վրանի առաջ, կոպալը դրեց կողքին, սրինգը դուրս քաշեց դօակից և հնչեցրեց մի տխուր, ոլորուն եղանակ մեղմ ելեւէջներով: Նահապետական այդ պարզ գործիքից դուրս թափուող դողդոջուն հնչիւնները նրա վարժ մատների տակ կ'սեսեւ թէ մեղմիկ ողբում, հառաչում էին. նրանք լացացնելու չափ գեղեցիկ էին: Ապա երգեց այն հոշակաւոր երգը, որ հազարից մէկ քիւրդ հազիւ գիտէ, բայց որ ամենքին էլ սիրելի, ամենքի համար էլ գրաւիչ է. դա քրդական աննման պօէման էր, Սարէ-Սիպա-նէն, կամ Սիամանդօն ու Խըլէզարէն:

Նա սրտառուչ ձայնով և ցաւոտ շեշտերով երգեց ու պատմեց, թէ ինչպէս Խըլէզարէն և Սիամանդօն միեւնոյն գիշերը երազով տեսան իրար և մատանիները փոխանակեցին, թէ ինչպէս ապա Սիամանդօն իր հաւատարիմ նժոյգը հեծած՝ գնաց Զուկանցոց էլը և դրտաւ իր սիրածին, մի պառաւի միջոցով հաղորդեց նրան իր ու վրէժները և սէրը, ուղարկեց նրան իր մատանին ճիշտ Խըլէզարէի հարսանիքի օրը. Խըլէզարէն առաջարկեց Սիամանդօնին իր սիրուն արժանի լինելու համար յաջորդ օրը փախցնել իրան այն ժամանակ, երբ նա ձիաւորներով շրջապատուած՝ իր փեսացուի տունը երթալու կը լինի:

Յաջորդ օրը Սիամանդօն իր նժոյգը հեծած, նետն ու աղեղը ձեռին, կայծակի նման ընկաւ ձիաւորների մէջ, մի ձեռքով բռնեց Խըլէզարէի քնքոյշ մէջքը, դրեց իր կոնակը և ձին շարժեց, սլացաւ դէպի Սիպանայ սարի կատարը, այնտեղ վար իջեցրեց իր սիրածին, նստացրեց իր աբայի վրայ, յետ դարձաւ դէպի ձիաւորները, որոնք, թուով յիսուն, հալածում էին նրան: Նա բոլորին էլ իրար վրայ թափեց, կրկին դէպի Սիպա-

նայ գլուխը դիմեց, ուր Խըջեղարէի ծնկի վրայ իր գլուխը դրեց և երանութեամբ հանգիստ առաւ:

Այս երգի հէնց առաջին բառերը ցնցեցին Մարօին. նա յիշեց իր և Մուսօի սէրը, յիշեց որ ինքն էլ այժմ Սիպանայ սարի վրայ է, և ի՞նչ տխուր, ի՞նչ սոսկալի զուգադիպութիւն. փոխանակ իր սիրածի գրկում լինելու, զգուելի բէգի հարեմունն է մաշուում: Մարօն սկըսեց սիրով ականջ դնել. երգը նրան հետաքրքրեց:

Երգիչը շարունակեց նկարագրել Սիամանդօի որսը Սիպանայ սարի վրայ:

«Ձը համբերեց Սիամանդօն, խլեց իր նետն ու աղեղ, վայրի եզան վրայ վազեց, զարկեց նետը նա անշեղ, եզրն ընկաւ քարից ուժգին, վերից դէպ' վայր գըլորուեց, Սիամանդօն դանակն առաւ, շուտով դէպ' որսը վազեց: Բայց մեծ ոյժով եղջիւրները ցնցեց կատղած կենդանին, եւ անխոհեմ Սիամանդին սարից առաւ վար նետեց. Սիամանդօն կաղնի մի սուր ցցի վրայ վայր ընկաւ, եւ սուր ցիցը մէջքը մտաւ, կրծքից մէկ թիզ դուրս ելաւ»:

Մարօն ականջ էր դնում. նրա դէմքի անտարբեր արտայայտութիւնը կամաց-կամաց փոխւում էր: Խըջեղարէի և Սիամանդօի սիրուն նմանեցնելով իր և Մուսօի սէրը, նա յուզուեց և էլ աւելի սիրով ու տխրութեամբ շարունակեց ականջ դնել: Այդ երգի պատճառած վիշտը որքան հաճելի էր նրա սրտին. իր ներքին հրդեհի վրայ զովացուցիչ կաթիլների պէս ընկնում էին երգչի բերանից դուրս եկող բառերը և տխուր ցաւոտ հնչիւնները: Յանկարծ Մարօն ցնցուեց մէկէն ընդ արթնացածի պէս, աչքերը լայն բաց արեց, ուշադրութիւնը սաստիկ լարեց և մոռանալով երգի բառերը, մոռանալով Սիամանդօին և Խըջեղարէին, բոլոր ուշադրութիւնը կենտրոնացրեց միայն երգչի ձայնի վրայ: Նա չը գիտէր՝ ինքը երազում է, թէ՛ արթուն է, բայց նրան թւում էր, թէ Մուսօի ձայնն է լսում, նա կրկին լարեց ուշադրութիւնը, կրկին ականջ դրեց բերանաբաց. ոչ մի կասկած չը կար, Մուսօի ձայնն էր, միայն Մուսօն կարող

էր այդքան արտասուք բամել ունկնդիրների աչքերից։ Մարօն թողեց մենարանը, մոռացաւ ամեն ինչ, մոռացաւ իր ցաւերը և շտապեց միացաւ բազմութեանը՝ այս տարօրինակ երգչին տեսնելու, նրա գէմքը դիտելու համար։ Մարօն նայեց... հայեացքը յամառ էր, կիզիչ, կարծես այդ հայեացքից ազդուած, երգիչն էլ գլուխը բարձրացրեց և նրան նայեց... Տէր Աստուած, այն ինչ պատահեց Մարօին, քիչ մնաց թուլանար և վայր ընկնէր ուշաթափ։

Մարօն ճանաչեց. նա ինքն էր, իսկ և իսկ Մուսօն էր քրդի շորերով, ուրիշ ոչ ոք լինել չէր կարող, սա Մարօի Սիամանդօն էր։ Մարօն գերմարդկային ոյժ գործ դրեց իր վրայ, որ չը ճշայ, չը վազի և նրա վզովն ընկնի «Մուսօ» կոչելով. նա դողդողաց, ոտքերի վրայ կանգնել չէր կարողանում, կամացուկ յենուեց վրանի սեանք և մոռացաւ իրան, չը գիտէր ինքը երկնքումն է, թէ երկրում, կենդանի, թէ մեռած։

Մարօն չը սխալուեց. անծանօթ երգիչը Մուսօն էր, նրա Սիամանդօն, որ փրկիչ հրեշտակի պէս յայտնուել էր յանկարծակի Սիպանայ սարի վրայ իր Մարօին, իր Խըջեղարէին անօրէն բէգի ձեռքից ազատելու համար։

Մարօի փրկութեան մասին երկար մտածելուց, զանազան միջոցներ որոնելուց յետոյ, նա կանգ առաւ մի վերին աստիճանի յանդուգն և վտանգաւոր ծրագրի վրայ—նա վճռեց քիւրդ ձեանալ և չրջել սարից սար, ձորից ձոր, թափառել բոլոր քրդերի օբաները, ամեն տեղ երգել իր անսման ձայնով և հզօր երգի հնչիւններով դուրս գրաւել վրաններէից քրդահիւներին, յուսալով նրանց մէջ մի տեղ, մի օբայում տեսնել Մարօին։ Ո՛րքան տանջուեց նա, ինչէր կրեց իր կեղծիքը չը յայտնուելու համար։ Քանի՜ քանի անգամ քիչ մնաց յուսահատուէր, քանի՜ օբաներ և էլեր չրջեց, իզո՛ւր, ոչ մի տեղ նա չը տեսաւ իր Մարօին. նա տխուր ու յուսահատ հասաւ Սիպանայ սարին, և եթէ այստեղ էլ չը գտնէր,

պէտք է տխուր ու ձեռնունայն վերադառնար և իր սեօրերին վերջ տար: Սիպան սարի անունը յիշեցրեց նրան Սարէ-Սիպանէն. և Մուսօն երգեց այդ վշտոտ երգը, երգեց և նայեց, աչք ածեց շուրջը. և հով դարմանը, հով երվանկութիւն, նա տեսաւ Մարօին, նրանք նոյն իսկ նայեցին իրար ցաւի և կարօտի անհուն արտայայտութեամբ, երկու հայեացքները լարեցին իրար: Դժբախտ երիտասարդը քիչ ֆնաց խեղքը թռցնէր, նրա ձայնը կերկերաց, արտասուքները խեղդեցին կոկորդը, յանկարծ նրա երգն ընդհատուեց, շարունակել անհնարին էր, հերթը արտասուքին հասաւ, դառն աղի արտասուքներ, որոնք աղբրի պէս դուրս ցայտեցին աչքերից: Ի՞նչպէս չարտասուէր, ի՞նչ օրի էր ընկել նրա հրեշտակ Մարօն. Մուսօն հազիւ ճանաչեց նրան... և նա արտասուեց, իսկ Մարօն վաղուց էր արտասուքի հեղեղներ թափում: Երգչի արտասուքները էլ աւելի յուզեցին ամենքին:

— Խեղճ մարդ, ասացին այս ու այն կողմից, ի՞նչքան ցաւեր ունի, վաթիսն է յիշում:

Երկար արտասուեց Մուսօն, ապա երբ մի փոքր սիրտը հովացաւ, նա սրբեց արտասուքները և կրկին շարունակեց ընդհատուած երգը, նկարագրելով այս անգամ Խըջեղարէի սուգը:

«Սիամանդօ, էր գնացիր վայրի եզան յետևից,

Ա՛խ, մի տքար, Սիամանդօ. ջան, մի տքար, սիրելիս»:

«Ա՛խ, մի թափիր, Խըջեղարէ, դառն արցունքներ քո աչքից,
Հառաչանքդ ու արցունքդ ծանր խոց է սև սրտիս:

Մի լար, իմ Խըջեղարէ, մի լար»:

«Մի լար», այս երկու բառը Մարօի սիրտը բըրբրում, կտոր-կտոր էին անում: Նրան թւում էր, որ դա երգ չէ, այլ որ իսկապէս Մուսօն իրան Մարօին է ասում «մի լար»: Մարօի ոտները կամաց-կամաց թուլացան, նա նուաղում էր, մօտիկ կանգնած բրդուհին գրկեց նրան, Մուսօն երգեց.

«Սէգ Սիպանայ սարի գլխին բուք-բորան է, փոթորիկ,

Սիամանդօ, տես զէնքերդ, աղեղ ու նետ սլողվատիկ,
 Ալի, ինչո՞ւ ինձ աւանջ չարիք, չէ ասացի մի երթար,
 Վար դիր զէնքդ, լսիր դու ինձ, ասի՝ դարձիր, մի երթար,
 Չար ու անգութ վայրի եզան յետքից դարձիր, մի երթար:
 Ալի, վայրի եզ, չար անասուն, ահաւոր ու անգութ եզ,
 Քո եղջիւրներն երկաթէ, դաժան ու սոսկալի եզ,
 Իմ սիրուցը ինձ բաժնեցիր էզ Սիպանայ սէզ գլխին,
 Մինչև այսօր ո՞վ էր տեսել որո՞ն սպանի որսորդին,
 Սիամանդօ, քեզ ասացի լսիր ինձի, մի երթար»:

Մարօն այլ ևս երգի բառերը չէր հասկանում.
 պատկերները խառնուեցին, չփոթ առաջ բերին նրա
 գլխում: Մարօն տեսաւ, թէ ինչպէս բէզը մեծացաւ,
 մեծացաւ, մի ահաւոր եզան կերպարանք առաւ, եղ-
 ջիւրներն ահագին, աչքերն արիւնով լցուած, կատաղի,
 ամենքը փախան, լերան լանջը դատարկուեց, մնացին
 ինքը, Սիամանդօն և կատաղի եզը, որ ահաւոր մօլորն-
 չիւնով եղջիւրները դէմ տուած վազեց Սիամանդօի
 վրայ: «Փախիր, Սիամանդօ, կոչում էր Մարօն. փախիր»,
 բայց ձայնը կոկորդից դուրս չէր գալիս. եզը վազեց,
 եղջիւրներն վրայ բարձրացրեց Սիամանդօին, Մարօն
 մէկ էլ ճչաց, թոյլ, հազիւ լսելի մի նուաղած ճիչ էր
 այն, և ընկաւ ուշաթափ: Մուսօն լսեց այդ ճիչը, դար-
 ձեալ ձայնը դողաց, դարձեալ սիրտը փղձկաց. նա տե-
 սաւ նոյն իսկ, թէ ինչպէս մի քանի քրդուհիներ վերց-
 րին Մարօին, տարան վրանի ներսը: Մարդկային ոյժից
 վեր ջանքեր էր հարկաւոր, որ Մուսօն կարողանայ զըս-
 պել իրան, որ չը վեր կենայ վազի օգնութեան, որ չը
 ճչայ՝ «Մարօ» և նրան գրկի, բայց նա տարաւ այս ան-
 ստեղի փորձութիւնը. ջանք արեց, չարունակեց երգը ա-
 ռանց սրբելու արտասուքի կաթիլները, որոնք կախուեցին
 նրա արտեւանունքներից:

«Ան Սիպանայ սարի կատար կարծր փայռ է ու մացառ,
 Յուրտ քամի է փչում վերից և անցնում է սարից սար,
 Սիամանդօ, տներ ինձ մի ճար, մի ճանապարհ քեզ մօտ դամ,
 Յոյց տուր շուտով ինձ ճանապարհ՝ հասնեմ քեզ հետ հողի
 տամ:

Առէք փայտատ և թի բերէք, փորէք խորին գերեզման,
 Խըջէգարէն, Սիամանդօն թաղէք մի տեղ անբաժանա:

Երգելիք վերջացրեց իր երգը. նոյն իսկ բէգն զգաց-
 ուեց. տիրեց ընդհանուր լռութիւն:

— Կուռօ Ավդօ, ասաց վերջապէս բէգը, մնա այս-
 տեղ, լաօ, մնա իմ տանը, գիշերային պահապան եղիր
 վրանիս Մստօի հետ, բեզ զաւակիս պէս կը պահեմ,
 դու կը շրջես վրանի շուրջը, կ'երգես քո սրտառուչ եր-
 գերը, և դրանց ձայնով մենք հանգիստ կ'առնենք: Հա-
 մաձայն ես, լաօ:

Այս առաջարկութեան վրայ Մուսօի ուրախութեանը
 չափ չը մնաց: Արդէն առաջին բողբոջից, երբ նա տեսաւ
 Մարօին, սկսեց հնարներ մտածել Մարօի մօտ մնալ, որ
 եթէ չը կարողանայ ազատել նրան, գոնէ տանջուի նրա
 հետ, եթէ չը խօսի հետը, գոնէ հեռուից տեսնի նրա
 պատկերը, այրուի նրա սիրով և այստեղ նրան մօտիկ՝
 հոգին փչի: Մուսօն շտապեց յայտնել իր համաձայնու-
 թիւնը:

— Ծառադ եմ, տէր, ասաց նա, ինձ մի կտոր հաց
 է պէտք, այն էլ քո օջաղի յարկի տակ կը ստանամ, էլ
 ինչո՞ւ չը համաձայնեմ: Ո՞ւր գնամ այսուհետեւ, տէր, երբ
 ամեն բան կորցրի. վաթանից դուրս ամեն տեղ մար-
 դու համար վաթան է, օջաղից դուրս, ամեն օջաղ մար-
 դու համար մի օջաղ է:

Եւ Ավդօ-Մուսօն մնաց Հիւսնի բէգի տանը որպէս
 նրա վրանի գիշերային պահապան Մստօին ընկեր:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Աւերջը յաջորդ համարում)